

**Univerzita Karlova v Praze
Evangelická teologická fakulta**

**Lidská práva ve vztahu k biomedicínsko -
etickým otázkám spojeným s počátkem lidského
života**

Bakalářská práce

Autor: Jana Císařová, DiS

Katedra: Katedra teologie a filozofie

Studijní program: B 7508 Sociální práce

Studijní obor: Sociální a pastorační práce

Vedoucí práce: ThLic. Ing. René Milfait, Th.D.

Rok odevzdání: 2009/2010

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářskou práci na téma: „**Lidská práva ve vztahu k biomedicínsko – etickým otázkám spojeným s počátkem života**“ jsem vypracovala samostatně. Použitou literaturu a podkladové materiály uvádím v příloženém seznamu literatury.

Dále prohlašuji, že tuto práci nepředkládám k obhajobě na jiné škole.

Souhlasím s tím, aby uvedená práce byla v případě zájmu pro studijní účely zpřístupněna dalším osobám nebo institucím.

Souhlasím s tím, aby uvedená práce byla zveřejněna v elektronické podobě.

V Praze dne:

Podpis:

Poděkování

Za vedení práce a ochotnou pomoc děkuji panu ThLic. Ing. René Milfaitovi, Th.D.

**„Není myslitelné vůbec nic,
co by bylo možno bez omezení považovat za dobré,
kromě dobré vůle.“**

Immanuel Kant

ABSTRAKT

Bakalářská práce „**Lidská práva ve vztahu k biomedicínsko – etickým otázkám spojeným s počátkem lidského života**“ je zaměřena na problematiku lidských práv v biomedicíně a biomedicínské etice.

Na základě historie deklarovaných lidských práv je zdůrazněna potřeba definování práv pro člověka před narozením v souvislosti s technicky i legálně možným zasahováním do vzniku a vývoje lidského embrya a plodu. Důležitou částí je zpracování současných biomedicínských lidskoprávních dokumentů, z nichž se má odvíjet míra a způsob ochrany nenarozeného života. Zásady těchto dokumentů představují pouze střední cestu v konfliktu zájmů vědy a nenarozeného člověka, ale také dalších aktérů. Proto je také samostatná kapitola věnována polemice o statusu embrya, kde se ukazuje, jaká kulturní a etická stanoviska mohou být v této oblasti rozhodující. Tím je dána ochrana a lidská práva člověka před narozením.

Klíčová slova: lidská práva, morálně právní status embrya, biomedicína, biomedicínská etika, ochrana života

ABSTRACT

The final thesis „**Human rights in connection with biomedical and ethics questions connected with the begining of human life**“ is focused on the problem of human rights in biomedicine and biomedical ethics.

The need to define rights of the human being before the birth connected with the technical and legal possibilities of handling to the inception and the development of human embryo and fetus is stressed. This is based on the history of declared human rights. It is really important to show conteporary biomedical documents about human rights. These are essential for the understanding how the human embryo and fetus shall be protected. This documents are just the middle way in conflict of different concerns. The detailed charter is focused on the basic dimension of biomedical ethics, on the status of embryo. It is important part because the protection and human rights before the birth are dependent on this conviction.

Key words: human rights, morally – legal status of embryo, biomedicine, biomedical ethics, protection of the life

Obsah

Úvod.....	8
1. Zásahy do lidské reprodukce a manipulace s lidským embryem	10
1.1. In vitro fertilizace a embryo transfer	11
1.2. Využití embryonálních kmenových buněk.....	12
1.3. Preimplantační diagnostika	14
1.4. Prenatální diagnostika	15
1.5. Abortus artificialis	17
2. Lidská práva.....	19
2.1. Vznik a historický vývoj	19
2.2. Dimenze lidských práv	20
2.3. Koncepce lidských práv	21
3. Lidská práva v biomedicínské etice	24
3.1. Biomedicínská etika	24
3.2. Role lidských práv v biomedicínské etice	24
3.3. Lidská důstojnost.....	25
4. Morálně – právní status embrya	27
4.1. Pre-embryo - nová fáze života?.....	27
4.2. Teorie počátku života	28
4.3. SKIP argumentace	30
4.4. Asentistický argument (teorie smlouvy).....	31
4.5. Status embrya v pojetí světových náboženství	32
4.5.1. Křesťanství.....	32
4.5.2. Islám	34
4.5.3. Judaismus.....	35
4.6. Význam postavení embrya	36
5. Lidská práva v biomedicíně	37
5.1. Biomedicínská legislativa na úrovni Rady Evropy	37

5.2. Biomedicínská legislativa v OSN.....	41
6. Přínos lidských práv a lidskoprávních dokumentů v biomedicíně.....	47
6.1. Konflikt lidských práv.....	48
6.2. Význam lidských práv pro člověka před narozením.....	49
Závěr.....	51
Seznam použité literatury.....	53
Přílohy.....	56

Úvod

Jak již naznačuje název práce, jejím cílem je pojednat o lidských právech v kontextu života a etických výzev spojených s počátkem lidského života. Jakou roli zde lidská práva hrají, která jsou ve hře, jaké dokumenty existují v této oblasti, jaké důsledky mají jejich výpovědi, a která napětí a neshody existují v oblasti počátku lidského života. Člověk, než se na světě stane viditelným pouhým okem, není v lidskoprávní oblasti považován za totéž, co živý narozený člověk. Existuje proto nejasnost, jaká důstojnost a lidská práva náleží lidskému embryu a plodu. Tato práce proto pojednává o úhlech pohledu tohoto sporu a předkládá aspekty, proč uznat či neuznat práva člověku před narozením. Ukazuje, jaká práva reálně náleží na základě biomedicínských lidskoprávních dokumentů a zároveň poukazuje na možné konflikty při setkání lidských práv jednotlivých aktérů situace.

Aby bylo hned zpočátku vysvětleno, jakých případů se zde dotýká problematika stanovení a přiznání lidských práv, nejprve představuji způsoby, jak lze díky metodám asistované reprodukce a z ní plynoucích dalších metod, nakládat s lidským embryem. Na nich se ukazuje, jak je nebo není respektována důstojnost lidského zárodku a jaká jsou uznána práva. Věnuji prostor důsledkům asistované reprodukce, preimplantační, prenatalní diagnostice, a embryonálnímu výzkumu. Naznačuji, jaká morální dilemata při aplikaci těchto metod mohou vyplynout, a zároveň tím ukazuji různost (mravně diferencovatelných) zájmů angažovaných. Při respektování lidského zárodku jako plné lidské osoby tyto metody lze dnes považovat za znepokojující stav společnosti, proto jako paralelu deklarování lidských práv člověka před narozením, uvádím v další kapitole stručný popis vývoje a charakteristiku lidských práv podle Všeobecné deklarace lidských práv.

V další části se věnuji cíli biomedicínské etiky, kterým je zasazování se o bezpodmínečný respekt a ochranu lidské důstojnosti. Dále pak roli lidských práv v ní a vysvětlení původu pojmu a bezpodmínečné příslušnosti lidské důstojnosti každému člověku, kterou je podložena příslušnost k lidským právům. Ukazuje se, že lidská práva a jejich ochrana v této oblasti nejsou taková, jaká by mohla být. Důvod dokládá čtvrtá kapitola, která je věnována teoriím o počátku lidského života. Zařazuji zde několik etických teorií, které jsou stěžejní pro přiznání lidských práv. Předkládám také

stanoviska tří světových náboženství, která mají rovněž význam pro mravní hodnocení a právní rozhodnutí o přijatelnosti lidského jednání v dané společnosti.

V páté kapitole se zaměřuji konkrétně na místo lidských práv nenarozených v zákonných normách týkajících se biomedicíny. Vycházím ze tří dokumentů, a sice z Úmluvy na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny, Všeobecné deklarace o lidském genomu a lidských právech a z Všeobecné deklarace o biomedicíně a lidských právech. Největší důležitost však obecně přísluší Úmluvě, protože ta jediná je právně závazná. Uvádím konkrétní články, které jsou významné pro chápání lidských práv nenarozené lidské bytosti. Vzhledem k velké obecnosti ustanovení doplňuji vlastní možné konkretizace.

V poslední části práce interpretuji ustanovení Úmluvy a deklarací a snažím se ukázat důvody, které stojí v cestě uznání totožných lidských práv i člověku před narozením v podobě nevyhnutelných vzájemných konfliktů lidských práv. V závěrečné části zdůrazňuji nepostradatelné místo morálního zvažování a rozhodování nad zákonnými normami a omezeními.

Tato práce má přispět k rozšíření chápání důvodů k nejednotě přesvědčení a závažných i závazných rozhodnutí, která se týkají důstojnosti a práv lidské bytosti před narozením, a k hodnotové orientaci člověka, potažmo pracovníka v sociální sféře.

1. Zásahy do lidské reprodukce a manipulace s lidským embryem

Celá práce je zaměřena na práva nenarozené lidské bytosti a právní a etické problémy spojené s vědeckým zacházením s lidským zárodkem. V této úvodní části je pojednáno o tom, jaké lékařské metody jsou v této oblasti přelomové a mohou tak přímo představovat nebo následně způsobovat etická dilemata, jež jsou významná pro formulaci lidských práv v souvislosti s takto zaměřenou biomedicínou. Také se tím projeví interdisciplinární charakter disciplíny teologická etika, která nejprve vede dialog s příslušnou vědní disciplínou a na základě těchto poznatků reflektuje a vyslovuje závěry. A lidská práva přece představují rozhraní práva a etiky, resp. mravnosti.¹ Zde je proto upřesněno, co konkrétně která metoda obnáší, jaké může pro embryo představovat riziko a jaké přináší morální nejistoty. Všechny tyto metody jsou součástí lékařské praxe a můžeme tedy říci, že je považujeme za právně legitimní. (Až na výjimky, které jsou předmětem celospolečenských diskusí, a nebylo dosud dosaženo sestavení odpovídající právní úpravy, např. rodičovství homosexuálních dvojic – více souvislostí viz dále). Toto tvrzení stojí na základě Úmluvy o lidských právech a biomedicíně jako na uznané, obecné šabloně pro rozhodování v těchto věcech, které se budeme podrobně věnovat. Nejprve několik základních dat, která jsou významná pro posun chápání uznaných všeobecných lidských práv a nutnost jejich další specifikace. Jsou také podstatná pro vzhled do rozvoje nových postupů v lékařské praxi.

- V 50. letech 20. století byla objevena struktura DNA.²
- V 70. letech legalizace potratu v USA.
- V roce 1978 objevena metoda umělého oplodnění.³ Rovněž uznána prenatální diagnostika jako „významná metoda genetické prevence.“⁴
- V USA v roce 1998 první izolace a kultivace lidských embryonálních kmenových buněk.⁵

¹ Milfait René. *Biomedicínská etika*. In is.jabok.cz

² Švecová Milada a kol. *Nové směry v biologických oborech a jejich speciálních didaktikách I.*, 165

³ Ostró Alexander, Lešník František. a kol. *Biologické aspekty regenerační medicíny*, 26

⁴ Hájek Zdeněk a kol. *Základy prenatální diagnostiky*, 35

⁵ Ostró Alexander, Lešník František. a kol. *Biologické aspekty regenerační medicíny*, 26

- Objev, že lidský genom je tvořen 31 tisíci strukturních genů a známe také přesné pořadí nukleotidů.⁶

- Na počátku druhého tisíciletí bylo identifikováno všech cca 3 mld. chemických jednotek, které tvoří lidský genom.⁷

Tyto objevy znamenaly a znamenají zásadní posun v moderních technologiích (nejen) v lékařství. „*S růstem moderních technologií a s růstem odborných znalostí vzniká představa, že člověk může ovlivnit svůj vlastní evoluční proces a využít jej k nějakému cíli.*“⁸ Pokusíme se nyní s těmito znalostmi a cíli seznámit, aby bylo zřejmé, proč obecná lidská práva nelze v daných oblastech vědy uspokojivě uplatňovat a zároveň tím bude umožněno lépe hodnotit způsob, jakým jsou dnes ošetřena práva nenarozených.

1.1. In vitro fertilizace a embryo transfer

Zásadním objevem je rozvoj metod asistované reprodukce, které se neustále zdokonalují od druhé poloviny 70. let. Metoda spočívá ve vytvoření a několikadenní kultivaci embryí v laboratorních podmínkách (in vitro fertilizace), z nichž se pak tři nebo čtyři přenesou (embryo transfer) do těla matky. Embrya, která nebyla použita, jsou uchována v tekutém dusíku pro případný další pokus. Další možností jejich osudu je přímé zničení nebo využití pro výzkumné účely. (Počet závisí na počtu vajíček, která se podaří izolovat u ženy po hormonální stimulaci a na tom, kolik se jich podaří oplodnit.)⁹ Evropská společnost pro reprodukci a embryologii člověka vydala v 90. letech Směrnici pro lékařskou praxi týkající se umělé reprodukce (a prenatální diagnostiky), kde uvádí: „*cílem asistování při reprodukci u nechtěně bezdětných párů není manipulování s přírodou, ale zoptimalizování přirozené fertilitní schopnosti páru.*“¹⁰ Od té doby se však tyto metody zásadně změnily, chceme-li, zdokonalily a na základě toho zpřístupnily nové možnosti jako je oplodnění ženy po smrti manžela – otce, rodičovství lesbického páru nebo také dárcovství pohlavních buněk. Původní význam a ušlechtilý

⁶ Lajkep Tomáš. *Etika, sex, reprodukce*, 43

⁷ Prudil Lukáš. Právní souvislosti predikativních genetických testů. In Veselská R. Kuře J. *Lidský genom, vědění, možnosti, souvislosti: Sborník k interdisciplinární konferenci*, 40

⁸ Lajkep Tomáš. *Etika, sex, reprodukce*, 39

⁹ Ostró Alexander, Lešník František. a kol. *Biologické aspekty regenerační medicíny*, 26

¹⁰ Lajkep Tomáš. *Etika, sex, reprodukce*, 55

cíl, jak ho uvedla Evropská společnost pro reprodukci, může být najednou zdrojem problémů. V první řadě, a již od prvopočátku, morálních v závislosti na tom, nakolik je několikadenní embryo lidskou bytostí hodnou důstojnosti a práv a jak se tedy vyrovnat s faktem, že všechna embrya nedostanou stejnou šanci a některá vznikla dokonce zbytečně. V důsledku stálého rozvoje těchto metod tyto morální problémy přerůstají v problémy právní. Bez ohledu na to, že na této úrovni stále nemáme jistotu (nebo nejistotu hledáme a podporujeme?), zda se k lidskému embryu lze chovat jako k materiálu pro vědecké účely nebo výhradně jako k plnému člověku, je třeba zhodnotit a přijmout právní stanovisko k tomu, v jakých konkrétních situacích lze metod asistované reprodukce využít. Pokud je nově technicky možné oplodnění lesbického páru nebo oplodnění spermatem zesnulého muže, je bezesporu, že pro někoho bude tato možnost splněním vysněného přání. Proto je nutná návaznost legislativních opatření na etickou reflexi.

Dalo by se říci, že in vitro fertilizace v kontextu svého počátečního smyslu je velmi hodnotná a úctyhodná vize, o praxi to však z mnoha důvodů jednoznačně říci nelze. Upustíme-li od různorodosti motivů a situací využití a zaměříme-li se opět výhradně na embryo, asistovaná reprodukce umožní vznik mnoha, která by jinak z různých příčin neměla možnost vzniknout. Vývoj však umožní (nikoli zajistí) pouze jednomu, dvěma, velmi výjimečně více z nich (příčemž jsou ze strany lékařů tendence mnohačetná těhotenství spíše redukovat zejména v zájmu zdraví a života matky). V tomto kontextu má ochrana života před narozením velmi mizivé obrysy. (Nebo tato fáze „pouze“ není zahrnuta do života před narozením – viz Morálně - právní status embrya.)

Asistovaná reprodukce přinesla jedinečnou možnost sledovat vně těla, ba dokonce aktivně způsobit vznik zygoty. Na základě poznatků o genetické struktuře se zároveň otevřely další možnosti, jak metody dotvářet k dokonalosti. A s tím také další otázky v oblasti embryonálního výzkumu, prenatální a preimplantační diagnostiky.

1.2. Využití embryonálních kmenových buněk

Praxí in vitro fertilizace vzniká víc embryí, než je třeba k využití pro svůj původní účel. Tato skutečnost spustila vlnu výzkumů, jak by se těchto embryí dalo ještě nějak využít. Dnes představují v oblasti regenerační medicíny významný příslib pro léčbu

dosud neléčitelných nemocí. Výzkum a využití vychází z charakteru buněk, které tvoří rané embryo. Embryonální kmenové buňky mají vlastnost pluripotence, a tím potenciál dát vznik různým buňkám a tkáním lidského těla. Tyto kmenové buňky se izolují ze 4 – 5 denního embrya¹¹ a jsou vždy spojena s jejich zánikem.

Co je v tomto případě ve hře? Je zde embryo (pre – embryo), které postrádá základní podmínky pro rozvoj a postrádá také možnost, že se v budoucnu bude moci vyvinout v dceru nebo syna svých rodičů. Zbývá jediná možnost – zničení. Tento zánik může mít konkrétní účel a tím je jeho využití třeba právě k izolaci kmenových buněk. Lidské embryo se tak stává prostředkem k dosažení nějakého, byť ušlechtilého cíle. Je-li embryonální fáze počátek kontinuálního života člověka, slovy Immanuela Kanta zde není člověk vnímán jako účel sám o sobě, nýbrž jako prostředek k dosažení cílů jiných.¹² Můžeme nepochybně dále zvažovat, zda skutečně není lepší vzniklé embryo využít k léčbě jiných, než jej bez povšimnutí zničit. V perspektivě lidsky důstojného embrya však tyto úvahy ztroskotávají. Neodpovídá tomu žádná praxe, která nechrání lidský život a nezajišťuje jeho vývoj. *„Je nečestné zneužívat k prosazování destruktivních experimentů na lidských embryích fakt, že existují uměle vyrobená lidská embrya, pro něž není racionální využití.“*¹³

In vitro fertilizace umožnila mnoha párům naplnit své právo založit rodinu. Těžko si lze představit, že s právem využít této možnosti asistované reprodukce by byla povinnost implantovat všechna embrya a předejít tak existenci „nadbytečných“ embryí. Na jednu stranu by tím bylo v této oblasti vyřešeno jedno žhavé etické dilema. Zároveň by však nevznikl prostor k jejich výzkumu a tolik významnému využití ve prospěch vědy a pokroku medicíny. Rovněž jsou zde okolnosti, kdy není implantace konkrétního embrya žádoucí. Právě jim se nyní budeme věnovat v souvislosti s preimplantační diagnostikou.

¹¹ Ostró Alexander, Lešník František a kol. *Biologické aspekty regenerační medicíny*, 13

¹² Srov. Anzenbacher Arno. *Úvod do etiky*, 49 - 60

¹³ Munzarová Marta. *Zdravotnická etika od A do Z*, 139

1.3. *Preimplantační diagnostika*

Vyplývá z úzké souvislosti s metodami asistované reprodukce a slouží přímo k eliminaci embryí, u kterých je prokázán patologický nález.¹⁴ Znamená to tolik, že kultivovaná embrya in vitro jsou před implantací podrobena genetickému vyšetření, na jehož základě je proveden výběr vhodných (zdravých) a nevhodných (poškozených) embryí. Takovou selekcí embryí s genetickou vadou (nebo možná jen s genetickou dispozicí, jejíž prognózu nelze s jistotou předpokládat) je zásadním způsobem ovlivněna šance na život a vývoj takto diagnostikovaného embrya. „*To je krok směrem od léčby neplodnosti, je to krok eugenický.*“¹⁵ Přínos preimplantační diagnostiky, jak je uváděn v literatuře „lékařských knihoven“, spočívá v eliminaci stresu matky při čekání na výsledky prenatalní diagnostiky v průběhu gravidity a stres z jejího případného ukončení.¹⁶

V důsledku to pro embryo, které nesplňuje přesné požadavky, znamená méněcennost a velmi pravděpodobný zánik. Naproti tomu neslyšící pár, jejichž embrya byla takto diagnostikována, dal pro implantaci mezi zdravými, a tedy vhodnými, přednost tomu, jež zdědilo stejnou sluchovou vadu. Důvodem bylo jejich přesvědčení, že život neslyšících je v mnohém bohatší než život zdravých (slyšících).¹⁷ Na tomto příkladě se jasně ukazuje relativita postojů k postižení a tím se omezuje nárokování objektivity rozhodnutí o kvalitě života druhých. Ukázalo se zde ale také to, že preimplantační diagnostika je přímou selekcí těch, kteří dostanou šanci, a kteří ne. Kritériem je zdraví jako nejvyšší hodnota, která předpokládá jakousi žádoucí kvalitu života. Ovšem také na základě uvedeného příkladu lze o tomto určení pochybovat. Hodnota jedince je stejná, nezávisle na kvalitě jeho zdraví. Selekcí před implantací je tato hodnota rozlišována a vychází se tak z konceptu života, který neposuzuje lidský zárodek jako plnou lidskou bytost. (Tuto koncepci lze označit jako sociobiologismus, kdy hodnota života jedince závisí na tom, jak se bude schopen „úspěšně“ podílet na vývoji druhu.)¹⁸

¹⁴ Gaillyová Renata. *Prenatální diagnostika*. In Veselská, Kuře. *Lidský genom, vědění, možnosti, souvislosti: Sborník k interdisciplinární konferenci*, 32

¹⁵ McClure Michael. *Asistovaná reprodukce: Embryo je embryo a nic než embryo*. In Thomasma, D. C., Kushnerová T. *Od narození do smrti: Etické problémy v lékařství*, 69

¹⁶ Gaillyová Renata. *Prenatální diagnostika*. In Veselská, Kuře. *Lidský genom, vědění, možnosti, souvislosti: Sborník k interdisciplinární konferenci*, 32

¹⁷ Srov. Lajkep Tomáš. *Etika, sex, reprodukce*, 69.

¹⁸ Munzarová. Marta. *Úvod do studia lékařské etiky a bioetiky*, 18

1.4. Prenatální diagnostika

Pokrok v medicíně není omezen pouze na predikci patologií embryí vzniklých in vitro. Snaží se v průběhu nitroděložního vývoje o včasné odhalování vad plodu. („Včasné“ zde může nést dva významy: 1. Možnost tzv. fetální léčby, jejímž přínosem je např. bezjizevnaté hojení chirurgických zákroků.¹⁹ 2. „Včas“ znamená vejít se do časové lhůty, kdy je možno z časových důvodů ještě přistoupit k umělému ukončení těhotenství.) Prenatální diagnostika slouží k prokázání nebo vyloučení onemocnění a poruch plodu před narozením. Její indikace vychází z alarmujících nálezů při screeningových biochemických vyšetření z krve matky, závisí dále na pozitivní rodinné anamnéze, nosičství chromozomálních aberací u rodičů, vyšším věku rodičů nebo patologickém ultrazvukovém nálezu plodu, atd..²⁰

V doporučení Světové zdravotnické organizace jsou uvedeny obecně uznávané normy pro prenatální diagnostiku (PND).²¹

- *Rovný přístup, spravedlivá distribuce služeb*
- *Dobrovolnost v akceptaci PND a umělého ukončení těhotenství*
- *Nabídka PND bez ohledu na postoj rodiny k umělému ukončení těhotenství*
- *PND pouze ze závažných zdravotních indikací*
- *Psychologická indikace nemá prioritu při alokaci zdrojů*
- *PND má vždy předcházet genetická konzultace.*
- *Lékař by měl sdělit veškeré relevantní informace*
- *Rozhodnutí ženy musí být respektováno a chráněno*
- *Pokud je PND nabízena, musí být zajištěno bezpečné a dostupné ukončení těhotenství, nejlépe v dané zemi, pokud o něj žena žádá na základě závažného patologického nálezu u plodu*

¹⁹ Ostró Alexander, Lešník František a kol. *Biologické aspekty regenerační medicíny*, 104

²⁰ Srov. Gaillyová Renata. *Prenatální diagnostika*. In Veselská, Kuře. *Lidský genom, vědění, možnosti, souvislosti: Sborník k interdisciplinární konferenci*, 32

²¹ Tamtéž, 33

- *Podpůrná konzultace by měla být zajištěna před i po umělém ukončení těhotenství*

Zastavím se krátce u „doporučených“ genetických konzultací, které hrají podstatnou roli jak v prenatalní, tak v preimplantační diagnostice. Jsou důležitým zdrojem informací pro mnohdy zásadní rozhodnutí o životě a smrti. (Genetické poradenství je zde myšleno výhradně jako nezbytná součást prenatalní nebo preimplantační diagnostiky, bez ohledu na to, že může také s podobným cílem předcházet rozhodnutí k početí vlastního dítěte vůbec.)

„Genetické poradenství je základním článkem v komplexu moderní lékařské genetiky, která přispívá k naplnění idey - práva pro každé dítě, aby se narodilo s možností dalšího normálního duševního a tělesného vývoje.“²² Toto právo je ale zajišťováno na úkor těch, kdo se od dané normy odlišují a to i tehdy, bereme-li v úvahu možnosti diagnostické chyby. Ta se může zdát zanedbatelná (v současné době se jedná o 0,2 – 0,6% případů²³), avšak je třeba brát zřetel i na reálnou nepředvídatelnost prognózy prenatalního patologického nálezu, protože „klinicky závažné mutace nemusí způsobit těžké postižení.“²⁴

Na základě genetické konzultace můžeme získat informace, co je možno dělat pro genetické zdraví svých dětí (nikoli co bychom měli dělat), ale na druhou stranu také dojít k ještě větší nejistotě. Co když se zrovna v daném případě vzácně jedná o diagnostický omyl, nebo co když by se poškození genu na budoucím životě dítěte nijak zásadně neprojevalo. Nastupuje také riziko metod prenatalních diagnostických testů. Např. riziko potratu v důsledku provedené amniocentézy (odběr plodové vody skrz břišní stěnu) dosahuje asi 1,5% případů.²⁵

Přínosy genetického poradenství pro postiženého jedince představují snížení utrpení plynoucí z vrozených vývojových vad a zajištění optimální léčby, tam, kde je to možné. Přínos může být také v pomoci připravit se a adaptovat na vrozené postižení.²⁶ Co však přinese tam, kde není účinné pomoci a chybí přesvědčení nebo motivace takový život přijmout? Podle Shannona sdělují rodiče dítěti asi toto: „*Budeme tě velice*

²² Hájek Zdeněk a kol. *Základy prenatalní diagnostiky*, 19

²³ Tamtéž, 35

²⁴ Tamtéž, 35

²⁵ Srov. Hájek Zdeněk a kol. *Základy prenatalní diagnostiky*, 58

²⁶ Tamtéž, 19-21

milovat, ale jenom v tom případě, když splníš naše očekávání. Budeme tě milovat, když úspěšně projdeš genetickými a jinými testy.“²⁷

1.5. Abortus artificialis

Považuji za důležité tuto kapitolu uzavřít tématem umělého ukončení těhotenství a jeho legitimacy. V dobách, kdy možnosti jaké dnes známe a využíváme, nebyly známé, lidé byli ušetřeni nelehkého zvažování a rozhodování. Nebyla by to ovšem až tak úplně pravda, kdyby nebyly legální možnosti, jak učinit přítrž situacím a dějům, které si nepřejeme. Tuto cestu podpořila legalizace potratu v mnoha vyspělých zemích. (V České republice Zákon č. 66/1986 Sb., o umělém přerušení těhotenství.)

Tento právní akt zajistil i prenatalní diagnostice důležitý rozměr. Prokáže-li se závažná vada plodu, je legitimní až do 24. týdne ukončit jeho vývoj a zamezit tak narození člověka s postižením bez ohledu na jeho práva.²⁸ Vzhledem k načrtnuté základní vizi legalizovaného abortu vkládáme do rukou matky rozhodnutí, zda je pro ni a její dítě nejlepší život nebo konec života dítěte. Jak bude dále řečeno, zásadní bude přesvědčení, zda jednáme vůči bezbrannému embryu, kterému připisujeme práva nenarozeného člověka, zvláště zranitelného jedince, který zatím pouze není schopen prokázat svou autonomii a v jehož nejlepším zájmu máme jednat, nebo jednáme vůči něčemu, co se v našich očích podobá nádoru, a tak především jednáme vzhledem k vlastnímu tělu, kde nejvyšší metou je vlastní autonomie. V prvním případě je situace o to závažnější, máme-li rozhodnout o narození nebo smrti postiženého dítěte (tzn. o prevenci postiženého života – života v trápení, bolesti..., ale kde spolehlivě hledat záruku, že by takový skutečně byl?). Posuzujeme-li mravní legitimitu umělého ukončení těhotenství, musíme vzít v úvahu právo matky a roli otce. V každé situaci totiž nelze ani na základě uznané důstojnosti lidské bytosti od zplození hodnotit potrat jako mravně odsouzeníhodný, např. situace po znásilnění, incestu nebo ohrožení života matky těhotenstvím.

Etická debata se může odvíjet na základě gradualistické pozice. (více viz Morálně – právní status embrya) Ta umožňuje zacházet s počatým lidským životem podle stupně jeho vývoje, přičemž v prvotních vývojových fázích je embryo naprosto bezvýznamné,

²⁷ Shannon A. T. *Fetal status: sources and implications*. In Lajkep Tomáš. *Etika, sex, reprodukce*, 63

²⁸ Zákon č. 66/1986 Sb., o umělém přerušení těhotenství In <http://obcan.ec.cz>

tudíž mu nenáleží žádná práva.²⁹ Umožňuje tedy mravní ospravedlnitelnost potratu. V další z pozic je v popředí právo matky na sebeurčení na úkor práva nenarozeného dítěte na ochranu života. Matka má tzv. „dispoziční právo nad svým těhotenstvím“.³⁰ Legalizace abortu je důsledkem takových přesvědčení, přičemž práva raného embrya v tomto poli postrádají své místo.

Legalizace abortu nepochybně potvrdila a zajistila matce právo na sebeurčení a také zpřístupnila větší manipulační prostor prenatalní diagnostice. Ta na prvním místě představuje možnost získat větší jistotu o zdraví či postižení plodu. Na jejím základě může být započata tzv. fetální léčba. Není-li však možná účinná terapie, je zde stálá jistota v možnosti umělého ukončení vývoje plodu.

V jednotlivých částech první kapitoly byly představeny medicínské možnosti zacházení a ovlivňování vývoje lidského zárodku. Částečně jako součást postupu teologické etiky v uvedení vědeckých faktů, zároveň je zde již od počátku patrné, jaká dilemata z těchto faktů vyvstávají. Toto je završeno úvahou nad legitimizací umělého ukončení těhotenství. Na mnoha místech se ukázalo, že stanovení morálně – právního statusu embrya bude zásadním pro stanovení a platnost lidských práv pro člověka před narozením. Dříve než k tomuto zásadnímu problému přistoupíme a dále tematicky zúžíme oblast zájmu, je třeba se věnovat lidským právům jako takovým.

²⁹ Srov. Munzarová Marta. *Zdravotnická etika od A do Z*, 137 - 140

³⁰ Milfait René. *Etické posouzení abortu*. In is. jabok.cz

2. Lidská práva

Tato kapitola se snaží skromně nastínit okolnosti zrodu lidských práv, vystihnout jejich charakter, cíle existence a celosvětového uznání lidských práv pro běžnou lidskou praxi. Dává tím základ pro užší zaměření, a sice setkání lidských práv, biomedicíny a biomedicínkové etiky.

2.1. *Vznik a historický vývoj*

Máme-li se věnovat lidským právům v biomedicině, je třeba ze všeho nejdříve vyjasnit lidská práva jako taková a krátce nahlédnout do souvislostí jejich vzniku a vývoje.

Boj za lidská práva prolíná historii lidstva mnohá staletí. Příčinou je útlak, kterého se lidstvu bohatě dostávalo v dějinách různých vládnoucích vrstev - monarchistických (příkladem důsledkem v souvislosti s vývojem lidských práv byla Francouzská revoluce), ale také ze strany pozdějšího státního zřízení (vláda komunistického režimu). Nějaká podoba lidských práv existovala a vyvíjela se i ve starších společnostech (první veřejné prohlášení lidských práv – Deklarace práv člověka a občana ve Francii 1789)³¹, avšak potřeba tato práva nadnárodně přesně vymezit (vytvořit katalog) a deklarovat vyvrcholila zkušenostmi s tyraní, kterou lidem přinesla druhá světová válka a nacistický režim. Právě hrůzné události Hitlerovy diktatury a z ní vycházející vyhlazení mnoha miliónů nevinných a bezbranných lidí podnítila vznik mezinárodních organizací. První z nich byla Organizace spojených národů, která svou činnost započala vytvořením katalogu lidských práv a apelem pro poválečné státy, aby tento katalog zařadily do svých ústav. (Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech a Mezinárodní pakt o občanských a politických právech – oba přijaty Valným shromážděním OSN 16. prosince 1966) Teprve pak z toho státu vyplývá povinnost lidská práva respektovat, chránit a zajišťovat.³² „*Deklarace práv znamená politický*

³¹ Švanda Pavel. *Zkušenost ideje lidských práv v současnosti*. In Hanuš Jiří. *Lidská práva – nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, 110

³² Milfait René. *Lidská práva*. In is.jabok.cz

*i právní počátek nové epochy státního života celé civilizace.*³³ Ona „nová epocha“ začíná zejména uznáním a respektováním zájmů jednotlivce nad zájmy státní moci.

Všeobecnou deklaraci lidských práv přijalo Valné shromáždění OSN 10. prosince 1948. Jedná se o první globálně pojatou deklaraci, která zahrnuje již dříve přijatá sociální práva, právo na svobodu a na účast, zaručuje právo na život a bezpečnost, volnost, svobodu. Nově také obsahuje kulturní práva.³⁴ Na zkušenost s bezprávním odpovídá v preambuli uznáním „*přirozené důstojnosti a rovných a nezcizitelných práv všech členů lidské rodiny jako základu svobody, spravedlnosti a míru ve světě.*“³⁵ Tato Deklarace se stala základem pro globální, ale také vnitřní smlouvy států.

Lidská práva jsou odpovědí na strukturální bezprávi. Jde o lidskou důstojnost a svobodu.³⁶ Proto považují jejich místo a roli v oblasti biomedicíny a biomedicínské etiky za velmi důležitou, protože i v oblasti biomedicíny jde o lidsky důstojné utváření a úpravu problematiky a o otázky, nakolik je omezena či podpořena svoboda různých aktérů.

2.2. Dimenze lidských práv

Pro úplnost stručného uvedení do geneze lidských práv je tato krátká část věnována jejich obsahovému rozdělení. Na základě charakteru jednotlivých práv, rozeznáváme čtyři dimenze, chcete-li generace, lidských práv:³⁷

1. Práva směřující k ochraně lidského života a důstojnosti a procesní záruky ochrany lidských práv – jedná se především o právo na život, dále zákaz nelidského zacházení, atd. Sem také patří, že sankce porušování práv člověka musí být zajištěna spravedlivým soudním procesem.

2. Politická práva a svobody – zahrnují svobodu myšlení, svobodu slova, svědomí, náboženství, právo volit a účastnit se na politickém uspořádání celku.

3. Ekonomická, sociální a kulturní práva – sem spadá právo na práci a spravedlivé podmínky, právo na sociální a lékařskou pomoc, právo na ochranu zdraví.

³³Komárková Božena. *Původ a význam lidských práv*, 84

³⁴Hanuš Jiří. *Lidská práva – nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, 17

³⁵Flégl Vladimír. *Člověk a lidská práva: Sbírká úmluv a deklarací*, 19

³⁶Milfait René. *Lidská práva*. In is.jabok.cz

³⁷Tamtéž

4. Práva nově se utvářející, jejichž povaha je smíšená – těmito právy je například právo na společné dědictví lidstva, na mír a solidaritu, také na vyrovnání osobního handicapu.

Tento popis rozdělení práv nechce být podrobným výpisem dělení práv. Důležitým cílem je zmíněná viditelnost potenciálních střetů oprávněných zájmů aktérů v biomedicínské praxi. Příklady, jež jsou ke každé generaci uvedeny, rovněž mohou posloužit jako pojítka pro souvislosti lidských práv v biomedicíně. Nejvíce vypovídající je samotné, prvně uvedené, právo na život, z dalších generací například právo na ochranu zdraví, právo na spravedlivé podmínky (v souvislosti s in vitro fertilizací), atd. Nyní však ještě k samotné koncepci lidských práv.

2.3. Koncepce lidských práv

Pro úplnost několik definic. Irving Fetscher říká, že lidská práva jsou „*práva individua, která mu náleží od přírody, nezávisle na příslušnosti ke státu.*“ Cranstonova definice je následující: je to „*druh morálních práv, jež se odlišují od jiných morálních práv tím, že to jsou práva všech lidí, ve všech dobách a v každé situaci.*“ Jones jednoduše tvrdí, že „*lidská práva jsou práva, která patří lidským bytostem prostě jako lidským bytostem.*“³⁸ Z uvedeného je zřejmé, že příslušnost lidských práv je samozřejmá pro toho, kdo patří k lidské rase, bez zásluh nebo na základě státního rozhodnutí, a platí vždy a všude. K důkladnějšímu popisu charakteru lidských práv uvádím základní koncepci Hanse Maiera.

Historik a politolog Heinz Maier lidská práva vymezuje následujícím způsobem:³⁹

1. Lidská práva jsou práva všeobecná – tedy nevylučují z nároku na ně žádného člověka.

2. Lidská práva jsou individuální – vztahují se vždy na jednotlivce, nezávisle na příslušnosti k jakékoli skupině či konkrétnímu státu. Ve středu tak vždy stojí zájem jednotlivce před zájmy skupiny.

³⁸Fiala Petr. *Politická dimenze lidských práv*. In Hanuš Jiří. *Lidská práva – nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, 47

³⁹Hanuš Jiří. *Lidská práva – nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*, 118

3. Lidská práva jsou právy vrozenými – nepřísluší člověku proto, že mu je někdo přisoudil nebo přiznal, ale proto, že se jako člověk narodil.

4. Lidská práva vyžadují respekt – zavazují stát k jejich uznání a omezují tím projevy státní moci vůči člověku.

Tuto základní koncepci lze dále doplnit o další důležité charakteristiky lidských práv. Z vrozenosti také vyplývá jejich nezcizitelnost. Znamená to, že je nelze ztratit ani žádným způsobem o ně být připraven. Přísluší člověku jako lidské bytosti pouhou příslušností k rodu, bez ohledu na jeho schopnosti, kvality, zásluhy nebo jakékoli další vnější či vnitřní znaky. Další vlastností lidských práv je nadřazenost státní moci, jakási nadstátnost nebo předstátnost. Státní moc, jež je povinna utvářet zákony, je vázána respektem a ochranou lidských práv a jejich dodržováním při tvorbě vnitřní státní legislativy. Lidská práva jsou rovněž rovná. „*Každý má všechna práva a všechny svobody, stanovené touto deklarací, bez jakéhokoli rozlišování, zejména podle rasy, barvy, pohlaví, jazyka, náboženství, politického nebo jiného smýšlení, národnostního nebo sociálního původu, majetku, rodu nebo jiného postavení.*“⁴⁰ Lidská práva považujeme za morální. Tvoří spojnici mezi obecným právem a mravností. Vymezuje práva individuality, z nichž také vyplývá povinnost dodržování stejných práv vůči ostatním jejich nositelům. Na základě toho jsou také právní, to znamená, že jejich nedodržování či porušování je sankcionováno státní, případně nadstátní mocí. Lidská práva jsou také univerzální. Univerzalita zde znamená, že platnost lidských práv má hodnotu pro jakýkoliv národ, kulturu nebo náboženskou či jinou tradici. Obsahy lidských práv ošetřují základní oblasti života člověka a jednání vůči němu, které jsou zásadní pro zachování lidské důstojnosti (důležitý pojem, kterému se budeme podrobněji věnovat) – jsou tedy fundamentální. Tento znak sebou nese také otevřenost vůči snaze o eliminaci nově se utvářejících hrozeb. Na základě řečeného musí být lidská práva také kritická, a sice v tom smyslu, že jsou odpovědí na bezpráví a nedostatek ochrany lidské důstojnosti. Posledním znakem lidských práv je jejich vzájemná závislost. Jsou vzájemně provázána, proto nelze porušit jedno z lidských práv, aniž bychom porušili jiné.⁴¹ Nakonec se vzhledem k zaměření tématu více zmíním o univerzalitě lidských práv, která je stanovena např. v ustanovení Světové konference o lidských právech z Vídně 1993. Univerzalita lidských práv implikuje jejich užití ve

⁴⁰Všeobecná deklarace lidských práv. In <http://www.osn.cz/>

⁴¹Srov. Milfait René. *Lidská práva*. In is.jabok.cz

všech sférách každého lidského života. Zajišťuje rovnoprávnost v uznání lidských práv bez diskriminace na základě barvy pleti, příslušnosti k různým skupinám, věku, postižení, atd. Zda se tato univerzalita nějak vztahuje také na vývojové fáze embrya a plodu před narozením není v obecných lidsko-právních dokumentech přesně stanoveno. Proto se budeme podrobně věnovat rozboru evropských dokumentů, které jsou směřovány k tématům biomedicíny, a dají nám tak přesnou současnou ideu lidských práv v této oblasti.

Shledali jsme mimo jiné, že podstatou lidských práv je lidská důstojnost. Před tím, než se zaměříme na konkrétní formulace, které mají vyjadřovat její uznání a respekt, a to i v oblasti biomedicíny, vyjasníme si tento pojem a jeho původ. Zaměříme se také na cíle biomedicínské etiky, která má pro tvorbu lidských práv důležitý význam právě v prosazování lidsky důstojného zacházení na poli biomedicíny.

3. Lidská práva v biomedicínské etice

Tato krátká kapitola je věnována stručnému vysvětlení několika základních pojmů a skutečností, které je třeba samostatně zmínit a vyjasnit, aby byla podpořena všeobecná platnost lidských práv, a aby byla objasněna jejich důležitost v biomedicině a biomedicínské etice. V první řadě je zde předložena základní definice biomedicínské etiky a formulován její vztah k lidským právům. Dále jde o normativní jádro lidských práv – lidskou důstojnost. Z ní, a zejména z bezpodmínečné lidské příslušnosti k ní, vychází všeobecně uznávaná lidská práva, jež byla výše popsána.

3.1. *Biomedicínská etika*

Tato disciplína interdisciplinárně hodnotí morální kvality, přijatelnost nebo obecně dobro, které způsobuje nebo přináší určité jednání v oblasti biomedicíny. Cílem je vždy zaručit lidské bytosti lidsky důstojné zacházení. Těmto etickým teoriím jsou základním kritériem lidská práva. Ovšem jak se ukazuje, v některých oblastech lidského života dochází k nejistotě, která ohrožuje základní principy lidských práv a jejich nedotknutelnou a univerzální platnost.⁴²

Důležitá je proto specifikace obecných lidských práv do nově utvořených a vyvíjejících se oblastí lidské, přesněji vědecké a lékařské praxe. Této specifikaci a implementaci do mezinárodních smluv bude věnována samostatná kapitola. Nejprve však ještě krátce k upřesnění role lidských práv v biomedicínské etice a nakonec k samotnému vysvětlení příslušnosti člověka k lidským právům.

3.2. *Role lidských práv v biomedicínské etice*

Základem morálního konsenzu v pluralitní společnosti, a to obecně i v této souvislosti s aplikací biologie a medicíny vůči nenarozené lidské osobě, jsou lidská práva.⁴³ V takto zaměřené biomedicínské etice jde tedy o uplatňování lidských práv v medicínské praxi. Bude však směrodatné, jaká lidská práva náleží lidskému embryu

⁴² Milfait René. *Lidská práva v kontextu nevyčísitelně nemocných a umírajících osob*. In mail.centrum.cz

⁴³ Milfait René. *Uvedení do biomedicínské etiky*. In is.jabok.cz

nebo plodu a v souvislosti s tím a ještě před tím, zda je již lidské embryo lidsky důstojné embryo.

3.3. *Lidská důstojnost*

Naše kultura je spojena s židovsko – křesťanskou tradicí, proto více k vysvětlení pojmu a prameni lidské důstojnosti v této tradici. Idea lidské důstojnosti je však uznávána celosvětově, bez ohledu na kulturu. V anglosaských zemích je pro tento účel užíván termín „sanctity of life“. Oba tyto pojmy jsou ve svém významu velmi podobné. „*Human dignity a sanctity of life mají podobnou (similar) strategickou funkci bez ohledu na odlišný kulturní kontext.*“⁴⁴ Proto zmíněná tradice není jejím jediným zdrojem. V každém případě tato skutečnost znamená „*life's freedom from injury as an absolute moral principle*“⁴⁵. Ačkoli oba tyto pojmy vychází z náboženského kontextu, je mnoho tendencí zařadit je do oblasti moderní filozofie a sekulárních etických debat. S tímto zařazením přišel právě na poli filozofie a etiky Immanuel Kant. Spojil lidskou důstojnost s přirozeností lidské bytosti na základě individuality člověka a jeho autonomie.⁴⁶

Lidská důstojnost tvoří základní měřítko pro tvorbu a platnost všeobecných lidskoprávních dokumentů, náleží každému člověku a „*je nejvyšším cílem a měřítkem veškerého zodpovědného jednání v rámci vědeckých disciplín*“.⁴⁷

Zůstaneme-li v naší kulturní tradici, zdrojem lidské důstojnosti je stvoření člověka Bohem jako imago Dei.⁴⁸ „*I řekl Bůh: Učiňme člověka, aby byl naším obrazem podle naší podoby (obraz = náznak schopnosti člověka žít s Bohem, vyjadřuje vztah blízkosti, ale také odlišnosti). Ať lidé panují nad mořskými rybami a nebeským ptactvem, nad zvířaty a nad celou zemí.*“⁴⁹ Tato stvoření a podobnost s Bohem dává člověku neoddělitelnou hodnotu lidské důstojnosti. „*Člověk bez této důstojnosti je doslova svlečen ze svého bytí.*“⁵⁰ Důstojnost lidské osoby jako Božího obrazu je potvrzena přijetím tělesnosti Božím Synem. Člověku v celistvosti těla a duše náleží úcta

⁴⁴ Bayertz Kurt. Sanctity of life and human dignity, Introduction – kpt. Two rocks

⁴⁵ Tamtéž

⁴⁶ Tamtéž. kpt. Sources of authority

⁴⁷ Milfait, R. *Lidská důstojnost*. In is.jabok.cz

⁴⁸ Srov. Jan Pavel II. *Encyklika Evangelium vitae*, 45-48

⁴⁹ Bible - Gn 1, 26

⁵⁰ Milfait, R. *Lidská důstojnost*. In is.jabok.cz

a důstojnost od počátku vývoje lidské bytosti.⁵¹ „Každá lidská osobnost ve své neopakovatelné jedinečnosti není tvořena jen duchem, nýbrž i tělem, takže v těle a skrze tělo se zasahuje sama lidská osoba ve své konkrétní skutečnosti. Respektovat lidskou důstojnost znamená bránit a zaručit tuto totožnost člověka, jež je jednotou duše a těla.“⁵²

V biomedicínské etice jde o utváření lidsky důstojné praxe vůči zranitelnosti některých jedinců. Morální základ tvoří lidská práva, která stojí na bezpodmínečné příslušnosti k lidské důstojnosti. Pohybujeme se však v rozmezí mezi početím a narozením a tato fáze je z hlediska příslušnosti k důstojnosti a právům člověka velkým otazníkem.

⁵¹ Srov. *Instrukce Dignitas personae*, 11-13

⁵² Jan Pavel II. (Ke členům Světového svazu lékařů) In *Instrukce Donum Vitae*, 11

4. Morálně – právní status embrya

Nyní následuje několik teorií, jejichž cílem je odůvodnění uznání statusu embrya jako člověka, a tedy uznání důstojnosti a lidských práv, v různých fázích ontogenetického vývoje. Považuji za podstatné uvést také stanoviska některých světových náboženství, protože ta nelze vynechat z celku kulturní tradice různých zemí. Jinými slovy, náboženství má také své místo v utváření morálního zakotvení společnosti a jeho hlas je legitimní v pluralitní a multikulturní společnosti a v právním státě. Tento náhled poslouží lepšímu porozumění situaci neshody a důsledkům pro práva či „nepráva“ nenarozeného člověka. Umožní rovněž různá stanoviska kriticky posuzovat a konfrontovat je s vlastním přesvědčením.

Jak se dále ukáže, je vhodné zmínit se v této souvislosti o tzv. jazykové politice, o které mluví např. prof. Dietmar Mieth ve svém příspěvku na interdisciplinární konferenci o lidském genomu. Upozorňuje, že na základě nových formulací lze vytvářet nový prostor pro experimenty.⁵³ Proto je nejdříve třeba zaměřit se na pojem pre-embryo, který se hojně vyskytuje nikoli v lékařské terminologii, ale v etických a bioetických diskusích.

4.1. *Pre-embryo - nová fáze života?*

Jedná se o fázi nejranějšího zárodku od vzniku zygoty do čtrnáctého dne života. Vysvětlení jsou různá. MUDr. Tomáš Lajkep ve svém příspěvku pro Zdravotnické noviny uvádí, že pojmem pre-embryo je označována fáze od spojení dvou pohlavních buněk do ukončení nidace (uchycení zárodku v děloze). „*Vývoj lidského zárodku začíná v době, kdy se po oplození vajíčko jako jednobuněčný útvar rozdělí ve dvě buňky. Od tohoto prvního dělení někteří odborníci mluví o fázi pre-embryonální. Pre-embryo se dále dělí a mezi každým dělením uběhne několik hodin. Počáteční dělení pokračuje v době, kdy pre-embryo putuje ve vejcovodech do dělohy. Tato pouť trvá asi pět dní. Dalších pět dní trvá, než se pre-embryo v děloze uhnízdí.*“⁵⁴ Právě zde lze uvažovat nad zmíněnou jazykovou politikou, o to více, operují-li s tímto pojmem spíše jiné vědy než

⁵³ Kuře Josef. Veselská Renata. *Lidský genom, vědění možnosti, souvislosti: Sborník k interdisciplinární konferenci*, 29

⁵⁴ Lajkep T. *Lidské embryo-kdo, nebo co? Zdravotnické noviny 2003*

čistě lékařská. Lze si tak snadno představit, že k vymezení tohoto období mohlo dojít právě proto, aby bylo možno dát prostor pro výzkumnou manipulaci s embryi (potažmo jejich zánik), a zároveň tak učinit za dost třeba ohlasům svědomí. Ničíme-li embryo, ničíme zárodek člověka, ničíme-li pre-embryo, zlikvidujeme pouze shluk nějakých buněk.⁵⁵ Pokud jsme uznali embryu status lidské bytosti, zavedeme pojem pre-embryo, který tento status mít nebude, tudíž bude prostor pro výzkumnou a experimentální činnost, který lze uznat také na poli etickém.

K přesvědčení, že se skutečně jedná o jazykovou politiku, může přispět také fakt, že k tomuto rozlišení došlo až v polovině 80. let minulého století. „*Volba 14. dne byla výsledkem dohody, jež měla usmířit protikladné zájmy. Na jedné straně totiž existoval silný tlak vědy, aby bylo povoleno vědecké zkoumání embryí. Na druhé straně se občanské svědomí bránilo tomu, aby bylo embryo redukováno na předmět manipulace. Navržením 14. dne byly uspokojeny obě strany.*“⁵⁶ Podle názorů zastánců tohoto rozlišení, není 14. den bezvýznamným ve vývoji. Až do tohoto dne může vzniknout více zárodků (zdvojení). V tomto období nežádka dochází k samovolnému zániku, proto nelze uznat právo na ochranu. Jedním z argumentů je také to, že nervový systém se začíná vytvářet až po dvou týdnech a absence možnosti cokoli vnímat nebo cítit znamená degradaci lidského zárodku na jakousi tkáň, což ospravedlňuje stanovení absence práva na ochranu.

Tolik malý náhled k významu pojmu pre-embryo, který bude dále, jak je jistě zřejmé, velmi významně figurovat v teoriích morálně – právního statusu embrya.

4.2. Teorie počátku života

Bylo uvedeno, co může mít roli pro uznání statusu člověka již ranému embryu. Nyní bude ozřejmeno, na jakých argumentech stojí různé teorie, se kterými se v souvislosti s touto problematikou můžeme setkat. Tyto teorie nabízí milníky ve vývoji embrya, od kterých mu náleží uznání jeho důstojnosti jako lidské bytosti a z toho plynoucí lidská práva.⁵⁷

⁵⁵ Ballesteros . Nueva Revista, listopad-prosinec 2000 In <http://www.meziradky.cz>

⁵⁶ Tamtéž

⁵⁷ Srov. Milfait René. *Biomedicínská etika* In is.jabok.cz

- Počátek lidského života se rovná okamžiku splynutí spermií a vajíčka. Tímto spojením dochází ke vzniku vlastní genetické identity, která je konečná a trvalá a začíná se plynulý vývoj a růst, který je do detailu naprogramován právě genetickou identitou od počátku do smrti.

- Uplynutím tzv. pre-embryonální fáze, která končí uhnížděním (nidací) zárodku v děloze. Do dosažení úplné nidace je stále vysoké riziko spontánního potratu. Dověšením nidace je zárodek přijat mateřským tělem a má tak veškeré předpoklady pro vývoj, což znamená počátek lidského života.

- Lidský život začíná zánikem možnosti vzniku více plodů z jednoho zárodku. Je tím dovršena skutečnost individuality lidského jedince.

- Znakem života je teprve funkční rozvoj centrální nervové soustavy. První známky funkce mozku se objevují na konci prvního trimestru. „V devíti týdnech lze pomocí EEG zachytit aktivitu mozkových buněk.“⁵⁸

- Okamžikem vzniku lidského života je narození. Uznání nového lidského života je závislé na přijetí jedince společností. „Přiznat někomu ontologický statut osoby znamená plně jej začlenit do lidské morální komunity a přidělit mu všechna morální práva, včetně práva nebyť zabit.“⁵⁹

- Počátek lidského života je dán dosažením duševních schopností-sebeuvědomění a svobodné rozhodování.

- „O statutu embrya primárně rozhoduje svědomí matky.“ (údajně názor převládající v laické veřejnosti)⁶⁰ Pokud není plod přijat matkou, nelze hovořit o „humanizovaném životě“, kterému náleží osobní práva.⁶¹

Podle Tomáše Lajkepa převládají v bioetických diskuzích dvě z koncepcí. První z nich odpovídá prvně výše zmíněné, a sice tzv. ontologický personalismus. Přiděluje status plné lidské bytosti embryu od počátku vzniku. „Lidské bytí se nestává osobou v průběhu ontogeneze, lidské bytí je osobou od samého začátku koncepce. Osobnost se projevuje svými schopnostmi a svým jednáním, ale nemůže být redukována pouze na

⁵⁸ Lajkep Tomáš. *Etika, sex, reprodukce*, 75

⁵⁹ Tamtéž, 75

⁶⁰ Lajkep Tomáš. *Etika, sex, reprodukce*, 76

⁶¹ Dolista Jaroslav, Sapík Miroslav. *Studie z bioetiky III.*, 17

tyto vnější fenomény.“⁶² (Tato koncepce je v souladu s oficiálním stanoviskem katolické církve - viz dále). Druhý pól spojuje další z výše uvedeného (neúplného) výčtu koncepcí. Představuje jej tzv. empirický funkcionalismus, který embryo označuje pouze jako potenciální lidskou bytost. Tvrdí, že lineární vývoj embrya je totožný s vývojem lidského bytí, z čehož vyplývá, že čím ranější stádium vývoje, tím nižší nabývá embryo morální význam. V tomto směru neexistuje jednota, kdy nastává okamžik změny v plnou lidskou bytost. Někteří zastánci tvrdí, že nelze přiznat status lidské osoby dříve, než 6 měsíců po narození (podmínkou je aktivní citový život), protipól stejného směru jej přiznává po ukončeném druhém týdnu od početí, kdy zaniká možnost vzniku jednovaječných vícercát (zaručení individuality).⁶³

4.3. SKIP argumentace

Dále zde zmíním etickou argumentaci, která je uplatňována v mezinárodních etických diskusích, tzv. SKIP argumentaci.⁶⁴ Jedná se o čtyři úzce provázané teze, které se vzájemně podporují, a které odůvodňují příslušnost k důstojnosti lidské bytosti od okamžiku vzniku lidského zárodku. Jedná se o argumenty, jež představují následující pojmy:

- SPECIES – znamená příslušnost k lidskému rodu. Lidské embryo vzniká jako člověk a jako člověk se vyvíjí od prvního do posledního dne v těle matky. Pouhá příslušnost k tomuto „species“ znamená příslušnost k důstojnosti lidské osoby, ze které vyplývá potřeba ochrany a příslušnost k lidským právům již pro rané embryo.

- KONTINUITA – prenatální vývoj člověka je kontinuálním procesem. Tento argument rozvíjí dále argument „species“ a sice tím způsobem, že lidský život včetně jeho nitroděložního období popisuje jako souvislou linii dějů, které nepředstavují ve vývoji člověka žádný zásadní zlom. Může být namítnuto na základě předešlých teorií, že činnost nervové soustavy nebo srdce jsou takovým zlomem v průběhu života člověka, zde se však jedná o morálně relevantní zlomový okamžik. (Stejně tak by se pak dalo říci, že např. člověk ve vegetativním stavu, jehož srdeční činnost selhává bez přístrojové podpory, přestává být člověkem.)

⁶² Lajkep Tomáš. *Etika, sex, reprodukce*, 77

⁶³ Srov. Tamtéž, 78-81

⁶⁴ Srov. Milfait René. *K morálnímu statusu embrya.* (poznámky z přednášky)

- IDENTITA – počátek lidského života je počátkem utváření identity osobnosti člověka. Jinými slovy, také rané embryo má svou identitu, která se rovněž s ním kontinuálně vyvíjí. Co více, tato počáteční fáze tvoří základ identity osoby, na němž celý následující život staví.

- POTENCIONALITA – od okamžiku spojení pohlavních gamet vzniká plný potenciál vyvinout se v úplného, celého a tedy plnohodnotného člověka. „*Neměli bychom zapomenout, že embryo se již vyznačuje pohlavím.*“⁶⁵ A nejen pohlavím, již v této chvíli jsou určeny vlohy, dispozice, i barva očí.

4.4. Asentistický argument (teorie smlouvy)

Celá jedna kapitola byla věnována lidským právům v biomedicíně, ovšem jaké se jim skutečně dostává místo v biomedicínských a souvisejících etických debatách není stále jasné. Svědčí o tom také „*asentistický argument pro právo na život*“⁶⁶. Zařazuji jej zde, protože rovněž vypovídá o možné pozici embrya vůči ostatním nositelům lidských práv.

Tento argument vychází z předpokladu, že ke každému právu subjektu se nutně váže povinnost (závazek) jiného subjektu. Zastánci teorie smlouvy tvrdí, že „*všechny morální povinnosti vznikají pouze převzetím specifických závazků*“.⁶⁷ Pro embryo nebo plod tato teorie znamená, že jeho právo na život vznikne pouze v případě, že vůči němu někdo (matka) přijme závazek. „*Právo dítěte na život pochází z toho, že rodiče přijali odpovědnost za péči a výchovu svého potomka.*“⁶⁸ Toto pole je pro řešení dilematu statusu a práv lidského embrya přináší jednoznačné stanovisko v řešení otázky potratu a dalších způsobů nakládání s lidským zárodkem. „*Asentistický přístup dovoluje potrat jakéhokoli plodu, dřív než mu rodiče udělí práva.*“⁶⁹

V této teorii status embrya závisí na úvaze a přesvědčení rodičů. Je však minimálně v rozporu s dnešním pojetím nezadatelných, vrozených lidských práv.

⁶⁵ Mieth Dietmar. Etika a urychlování biotechniky In Veselská, Kuře. Lidský genom, vědění možnosti, souvislosti: Sborník k interdisciplinární konferenci, 29

⁶⁶ Rhodesová Rosamund. *Rozmnožování, potrat a práva*. In Thomasma D.C, Kushnerová T. *Od narození do smrti. Etické problémy v lékařství*, 76

⁶⁷ Tamtéž 76

⁶⁸ Rhodesová Rosamund. *Rozmnožování, potrat a práva*. In Thomasma D.C, Kushnerová T. *Od narození do smrti. Etické problémy v lékařství*, 77

⁶⁹ Tamtéž, 77

O vrozenosti lze dále polemizovat. Mezi okamžikem zplazení a zrození je dlouhá doba nejistoty nebo nejednoty v tomto ohledu. Avšak lidské právo, jak bylo uvedeno v první kapitole, nikdo neuděluje, lidské právo je a přísluší každému tvorů z rodu člověk. (Srov. kpt. Lidská práva)

Dosud bylo načrtnuto několik teorií o okamžiku vzniku plné lidské bytosti. Pohybujeme se přitom v časovém rozmezí od početí až do předškolního věku. (Kritériem je samostatné rozhodování o své osobě. Podle tohoto kritéria však zřejmě může scházet status lidské osoby i člověku s těžší mentální retardací.) Zazněla také stanoviska, která vkládají moc a plnou zodpovědnost za status embrya do rukou matky, asistentický přístup dokonce zmocňuje rodiče k udílení nebo neudílení lidských práv. Protipólem jsou argumenty species, kontinuita, identita a potencialita.

Také zde bylo zásadní zavedení pojmu pre – embryo. Na základě toho výzkum v téhle oblasti lze pokládat za prioritní více než důstojnost lidské bytosti a její ochrana v embryonální fázi. Již jen ze skutečnosti, že před objevením možností in vitro fertilizace se vždy jednalo o embryo, žádné pre. Pojem hraje roli také v následující části, která je věnována náboženským pojetím počátku lidského života.

4.5. *Status embrya v pojetí světových náboženství*

Touto částí je zařazen další důležitý kulturní aspekt postavení lidského embrya v morálně právním řádu lidí. Jedná se o stanoviska tří světových náboženství (křesťanství, judaismu a islámu), která jsou v našich zeměpisných šířkách více či méně rozšířená a mají v interkulturním i světovém dialogu své místo.

4.5.1. *Křesťanství*

Vzhledem k velkému množství křesťanských církví zde není možno vypovědět o stanoviscích k lidskému embryu všech, vybírám proto dva největší zástupce – římskokatolickou církev a českobratrskou církev evangelickou (zastoupenou názory evangelického teologa Horsta Georga Pöhlmana).

Učitelství úřad církve jednoznačně uvádí, že lidský život začíná od okamžiku početí, tedy od chvíle spojení pohlavních buněk. „*Od okamžiku, kdy je vajíčko oplodněno, počíná nový život, který není ani životem otce, ani matky, nýbrž životem nového živého člověka, který se vyvíjí sám od sebe.*“⁷⁰ Opírá své stanovisko o moderní vědecké poznatky. Od okamžiku splynutí pohlavních buněk je biologicky stanovena lidská genetická a chromozomální struktura. A to znamená, že to co vzniká, není nic méně než člověk a tímto okamžikem vzniká jeho historie. „*Od okamžiku, kdy je vajíčko oplozeno, začíná nový život. Tato bytost by se nikdy nestala lidskou, kdyby už lidskou nebyla.*“⁷¹ Již v tomto okamžiku má člověku pramálo podobná zygota vše, co potřebuje k vývoji do plné lidské podoby. Má určeny vlohy, základní charakterové mantinely, barvu očí..., to vše v jedné jediné buňce. Duši nelze nijak hmatatelně prokázat, avšak předpokládá se, že vznikem lidského jedince vzniká také jeho duše. „*Lidský plod od začátku své existence, tedy od okamžiku vzniku zygoty, vyžaduje bezpodmínečnou úctu, která morálně náleží lidské bytosti v její tělesné a duchovní celistvosti.*“⁷² Protestantický teolog Horst Georg Pöhlmann se k tomu souhlasně vyjadřuje: „*Podle mého názoru je embryo člověkem již od oplození a zaslouží si ochranu, což novější embryologické zkoumání přesvědčivě dokázalo.*“⁷³

V Deklaraci o eutanazii, která vyšla k 10. výročí encykliky Jana Pavla II. *Evangelium Vitae*⁷⁴, je také pojednáno o pojmu pre-embryo, kterému již byl věnován prostor. Několik autorů se zde vyjadřuje o nesmyslnosti a vědecké nepodloženosti tohoto pojmu. Je to „kosmetický trik“, jež má sloužit k ospravedlnění zabíjení embryí. „*Pojem pre-embryo je velká lež v humánní embryologii.*“⁷⁵

Z pohledu římskokatolické církve a evangelické církve se nepřipouští žádná diskuse o tom, zda má oplozené vajíčko duši hned nebo později, na základě čehož by se pak dalo polemizovat o nejasném embryonálním statusu. Od prvního okamžiku se zde jedná o zárodek lidské bytosti se vším, co je člověku vlastní, a proto má embryo náležet veškerá ochrana, totožná s ochranou práv již narozené lidské osoby.

⁷⁰ Instrukce *Donum Vitae*, Prohlášení o umělém potratu, 14

⁷¹ Pozaic Valentin. Status lidského zárodka a plodu. In *Aktuální bioetické texty*, 21

⁷² Instrukce *Dignitas personae*, 10

⁷³ Pöhlmann H.G., Stern, M. *Desatero v životě židů a křesťanů*, 127

⁷⁴ Pozaic Valentin. *Aktuální bioetické texty*, 17

⁷⁵ Tamtéž, 17

4.5.2. Islám

Podstatné pro status embrya v islámu je to, že lidská duše je v počátečních fázích vývoje oddělena a nadřazena životu jako takovému. Přítomnost duše v těle je zásadním měřítkem pro uznání zárodku jako zárodku lidství, které je spjato s právem na život, s povinností ochrany a ostatními lidskými právy, jež vylučují jakýkoli destruktivní zásah do vývoje nenarozeného lidského života. Islámská náboženská tradice, vycházející z posvátných textů věří, že dnem, od kterého se lidský zárodek stává oduševnělou bytostí je 120. den od koncepce, kdy je seslán anděl, aby tělu duši vdechnul. „*Vyprávěl nám posel Boží (mír a požehnání Boží s ním), a on je pravdomluvný a my mu věříme to, co říká: každý z vás se vytváří v břiše své matky jako zárodek čtyřicet dnů, potom stejně tak dlouho jako alaqa, a potom stejně tak dlouho jako mudhga. A poté bude seslán k němu anděl a vdechne do něj duši a je mu přikázáno zapsat čtyři věci: jaké bude mít každodenní zaopatření, jeho smrt, jeho činy a to zda bude šťastný nebo nešťastný.*“⁷⁶ Po vstoupení duše do těla jsou muslimové jednotní v tom, že plod musí být chráněn a mít právo na život a zdravý vývoj. V tomto případě je potrat nebo jiný zásah vedoucí k záhubě plodu pokládán za vraždu. „*Islám zaručuje právo na život všem, včetně nenarozených dětí.*“⁷⁷

Přestože z předešlého můžeme tvrdit, že status člověka je podle islámu prisouzen až od počátku čtvrtého měsíce vývoje, podle islámského práva je nepřípustný potrat embrya a fétů ve všech fázích vývoje, tzn. také těch, jež nedosáhly stáří stodvacátého dne. (Jsou stanoveny výjimky – např. ohrožení života matky.) Avšak závažnost skutkové podstaty interrupce se od stáří plodu odvíjí.⁷⁸ V islámské etice se setkáváme také s pojmem pre-embryo a to např. v souvislosti s embryonálním výzkumem.⁷⁹

Status embrya je v islámu určen výhradně na základě víry v Boží sdělenou pravdu. Před dosažením stáří 120 dní je sice embryo považováno za formu života, avšak života bez duše, který pro ně není srovnatelné váhy s hodnotou vlastní lidské osobě.

⁷⁶ Vyprávění Posla Božího Abu abdur-Rahman Abdullah bin Mesud. In <http://www.islamweb.cz>

⁷⁷ Hýsek Robert. *Lidská práva v Islámu*, 7

⁷⁸ Tamtéž, 7

⁷⁹ Srov. Lustig A. *Theological Development in Bioethics: 1992-1994*, 174 - 176

4.5.3. Judaismus

Rovněž židé nepřisuzují lidskému embryu ani fétu stejné atributy jako narozenému člověku. „*Embryo/fétus se stává plnoprávnou lidskou bytostí (nefeš) teprve při porodu a má tedy podřadnější statut.*“⁸⁰ To však ještě neznamená, že judaismus umožňuje jakékoli destruktivní zacházení s lidským plodem. Říká dále, že plod sice není plnoprávnou osobou, ale má potenciál se jí stát, proto mu jakási ochrana náleží. Ve statusu embrya máme tedy z hlediska judaismu jasno hned od počátku. O jaké ochraně zde konkrétně hovoříme, ukazuje následující odstavec.

Podle Talmudu je embryo prvních 40 dní považováno za tekutinu, proto embrya nedosahující tohoto stáří mohou být v některých případech zničena (např. je-li odhalen genetický defekt). Nadbytečná embrya získaná při metodách in vitro fertilizace mohou být zničena i bez závažného odůvodnění, z pouhého nadbytku.⁸¹ Halachické pojetí počátku lidské existence (vyplývající z ústní tradice judaismu) nepovažuje potrat za vraždu.⁸² Ať jde o písemnou či ústní tradici, jednoznačně se potvrzuje, že život embrya nemá stejnou hodnotu jako život člověka. Ochrana spočívá v tom, že jsou omezeny důvody pro potrat. Embrya „nadbytečná“ a neuhnízděná v děloze matky práva na ochranu nenabývají. Opět se tak dostáváme k pojmu pre-embryo („nezformovaný plod“), protože poskytl prostor pro další rozlišování. V souvislosti s problematikou židovské etiky je vysvětlen jako označení zárodku mimo dělohu. Jedná se o embrya ve fázi před uhnízděním v děloze, vyvíjející se v Petriho misce nebo ta, která jsou uchována v tekutém dusíku. (Toto odpovídá stáří dvou týdnů, avšak některé výpovědi hovoří o nezformovaném zárodku celý první měsíc nebo dokonce 40 dní.) Tato embrya se totiž s velkou pravděpodobností nestanou plnohodnotnou lidskou bytostí (nestanou se nefašot), protože k vývinu jim schází implantace a výživa v mateřské děloze. „*Pre-embryo má proto legální statut nižší než plod a jedním ze znaků tohoto nižšího statutu je, že židovský zákon neukládá povinnost jeho záchrany či zachování.*“⁸³

⁸⁰ Fishbane M.A. Judaismus. Prostor, 1999 <http://www.izrael.cz>

⁸¹ Tamtéž

⁸² Srov. Sacks J. Ústní tradice judaismu. Paršat Mišpatim, šabat Šekalim. In <http://www.kelihaprag.cz>

⁸³ Kučera Tomáš. *Věstník Maskil*, Judaismus a výzkum kmenových buněk, 7

4.6. Význam postavení embrya

Přiznání lidského statusu je problémem vlastního přesvědčení na základě nejrůznějších tvrzení a argumentů, na všeobecně uznaných principech a nepochybně na základě vnějších osobních pohnutek (proč uznat nebo neuznat, čemu to poslouží). A. Auer k tomuto dilematu říká: „*Kdo je nucen v této oblasti rozhodovat, musí v každém případě vycházet z předpokladu, že od oplodnění existuje možnost a s každým dnem rostoucí pravděpodobnost, že má co do činění s lidským osobním životem.*“⁸⁴ Každému lidskému životu náleží důstojnost jako všeobecně uznávaný, etický a právní princip.

K jednotě v přesvědčení o statusu lidského zárodku není dosaženo ani na náboženské půdě. Každá z tradic vychází ze svých specifických stanovisek, a dochází v této otázce k nejednotným závěrům. Mimo křesťanství, které je nejvíce radikální a jednoznačné, se setkáváme s přesným odlišováním fází vývoje embrya, na kterých je závislý jejich status a možnosti nakládání s nimi. Přestože však neexistuje soulad v základní otázce, lze vypořádat společné tendence v takto zásadním rozhodování, jako je nakládání s lidským zárodkem. Společným jmenovatelem je ochrana v podobě omezení volnosti zacházení z úcty „k lidsky se vyvíjejícímu materiálu“. Avšak jinak je tomu v případě pre-embrya. Tato fáze má i v náboženském kontextu významnou roli – např. radikální pozice judaismu k embryím kultivovaným in vitro. Vzhledem k tisícileté tradici uvedených náboženství by bylo velmi zajímavé zjistit, od kdy je tento termín datován. Zejména v islámu, který pokládá Korán za nadčasový i v otázkách vědy.

Ačkoli okamžik uznání statusu embrya není sjednocen, mají tyto postoje zásadní význam v utváření nejen etických, ale také zákonných norem. A to i přes to, že v nich nelze jednoznačně vycházet z předpokladu „tímto okamžikem (početím?.. narozením?..) máme v rukou nový, lidsky důstojný život“. Jak se tato neshoda promítá v legislativních úpravách ukazuje následující kapitola.

⁸⁴ Kleber Karel Hans. *Na hranicích etické únosnosti*, 27

5. Lidská práva v biomedicíně

Celá kapitola byla věnována problematice vzniku a charakteristice povahy lidských práv. Důvodem jejich vzniku byla zkušenost s bezprávím a pošlapáváním lidské důstojnosti. V době, kdy vznikala, bylo zacházení s člověkem (resp. možnost zacházení s člověkem) zásadním problémem společnosti a života lidí v ní a jejich deklarování bylo odpovídajícím, v mnoha ohledech také dostatečným, řešením. Dnes se těšíme bezpodmínečné příslušnosti k lidským právům, které nám zajišťují život ve státech respektujících lidskou důstojnost. Záslouhou významného vědeckého pokroku v oblasti biologie a medicíny (asistovaná reprodukce, prenatální a preimplantační diagnostika, genová terapie, klonování) se však potýkáme s novými problémy, které obecné lidskoprávní dokumenty nejsou schopny dostatečně postihnout. Lze v nich ale najít zmínky o potřebě dalšího upřesňování a doplňování lidskoprávních dokumentů. Např. mezinárodní dokument - **Světová konference o lidských právech** uvádí v paragrafu 6, že „určité pokroky, zejména pak v oblasti biolékařských věd a věd o životě mohou mít potenciálně nepříznivé důsledky pro integritu, důstojnost a lidská práva jednotlivce. Volá po mezinárodní spolupráci, aby bylo zajištěno, že lidská práva a důstojnost budou v této oblasti všeobecného zájmu plně respektována.“⁸⁵ Proto je ustanovení lidských práv v biomedicíně nutnou odpovědí na rozvoj věd. Je však nutno vznést otázku, jaké místo se jim může skutečně v praxi i debatách v souvislosti s lidským životem před narozením dostávat, jestliže není dosaženo konsenzu ve statusu lidského embrya.

5.1. Biomedicínská legislativa na úrovni Rady Evropy

V této oblasti je zásadním dokumentem **Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny** (dále Úmluva o lidských právech a biomedicíně nebo jen Úmluva), která byla vyhlášena Radou Evropy dne 4. dubna 1997 ve španělském Oviedu. Úmluva o lidských právech a biomedicíně je mezinárodní smlouvou, jejíž ratifikace ji staví nad platné zákony země. Doplňuje lidská práva tak, aby byla zajištěna důstojnost každé lidské bytosti při vědeckém zacházení s ní. Ještě před vyhlášením byl tehdejší předseda Řídícího výboru

⁸⁵Světová konference o lidských právech. Vídeň, červen 1993. In Flégel Vladimír. *Člověk a lidská práva: Sbírka úmluv a deklarácí. Světové dokumenty IV.*

pro bioetiku Jean Michaud pověřen Radou Evropy vytvořením vysvětlující zprávy k Úmluvě, která byla zveřejněna 17. prosince 1996 s cílem objasnit záměr jejího vydání. Ten k ideji Úmluvy mimo jiné píše: „*Mnohé ze současných vědeckých úspěchů a značná část budoucího pokroku jsou založeny na genetice. Nové poznatky týkající se genomu poskytují řadu způsobů, jak jej ovlivňovat a jak na něj působit. Tyto znalosti již uvolňují cestu dalšímu pokroku v diagnostice a někdy i v prevenci stále rostoucího počtu onemocnění. Jsou důvody k naději, že tyto znalosti by mohly také umožnit pokrok v terapii. Neměla by se však přehlížet ani rizika spojená s touto rozšiřující se oblastí odborných poznatků. Zde již není riziku vystaven pouze jednotlivec nebo společenství, nýbrž lidstvo samo. Úmluva vytyčuje ochranná opatření počínaje preambulí, kde se poukazuje na prospěch budoucích generací a lidstva jako celku, zatímco v průběhu textu se zavádějí ustanovení poskytující nezbytné právní záruky na ochranu svébytnosti lidské bytosti.*“⁸⁶ Tento odstavec nás zavádí do pole působnosti lékařské genetiky, která je dnes realizována také v souvislosti s metodami reprodukční medicíny a týká se tedy embryonální úrovně života člověka. Zejména v tomto období se poznatků genetiky využívá a mohou mít pro toto embryo zásadní důsledky. (viz 1. kpt.) Způsob právní záruky, která z Úmluvy především pro takového jednotlivce vyplývá, nás bude v této kapitole zajímat.

V prvním článku Úmluvy o jejím účelu se státy zavazují „*chránit lidskou důstojnost a svébytnost všech lidských bytostí a každému bez rozdílu zaručí úctu k integritě jeho bytosti a ostatní práva a základní svobody při aplikaci biologie a medicíny*“.⁸⁷ Obecně je stanoveno, že jakémukoliv zákroku musí předcházet svobodný informovaný souhlas. Nenarozených se v této souvislosti týká článek 6, II. kapitoly, který vkládá rozhodnutí do rukou stanoveného zákonného zástupce – řekněme tedy do rukou matky. Kapitoly IV. a V. jsou zaměřeny přímo na problematiku spojenou se zkoumáním lidského genomu a manipulací s lidskými zárodečnými buňkami, jimž je věnováno mnoho bioetických debat. Vzhledem k cíli práce tyto odstavce Úmluvy zde uvádím. (Kompletní Úmluvu je možno najít v příloze.)

- Kapitola IV. Lidský genom

⁸⁶ Michaud Jean. Vysvětlující zpráva k Úmluvě o lidských právech a biomedicíně, Série Evropských úmluv č. 146. In <http://google.com>

⁸⁷ Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny: Úmluva o lidských právech a biomedicíně. In <http://helcom.cz/>

Čl. 11 zakazuje jakoukoli formu diskriminace osoby z důvodu jejího genetického dědictví.

Čl. 12 povoluje predikativní genetické testy k odhalení nositele „vadného“ genu nebo odhalení predispozice k onemocnění pouze pro zdravotní účely nebo účely výzkumu s nimi spojené, které mají sloužit v genetickém poradenství.

Čl. 13 zásah do lidského genomu je přípustný pouze tehdy, slouží-li k prevenci, diagnostice nebo k léčbě.

Čl. 14 zakazuje volbu pohlaví, ovšem výjimka je stanovena pro případ dědičných onemocnění vázaných na konkrétní pohlaví.⁸⁸

Čtvrtá kapitola tedy znamená pro lidský genom možnost jeho zkoumání, diagnostiku, prevenci a léčbu, potažmo možnost dalších vědeckých úspěchů.

- Kapitola V. vědecký výzkum

Tuto kapitolu Úmluvy také lze vztáhnout na problematiku počátečních fází lidského života, zejména v souvislosti s výzkumem na embryích a jejich zárodečných buňkách, kterému je věnován zvláštní krátký článek. Také je pro nás zajímavá část o podmínkách výzkumu u osob, které nejsou schopny dát k tomu souhlas. Nejprve tedy k podmínkám výzkumu obecně:

Čl. 16 vymezuje podmínky výzkumu následujícím způsobem:

A) K výzkumu na člověku neexistuje žádná alternativní srovnatelného účinku.

B) Rizika výzkumu, kterým by mohla být vystavena dotyčná osoba, nejsou neúměrně vysoká vzhledem k možnému prospěchu z výzkumu.

C) Výzkumný projekt byl schválen příslušným orgánem po nezávislém posouzení jeho vědeckého přínosu včetně zhodnocení významu cíle výzkumu a multidisciplinárního posouzení jeho etické přijatelnosti.

⁸⁸ Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny: Úmluva o lidských právech a biomedicíně. In <http://helcom.cz/>

D) Osoby zapojené do výzkumu byly informovány o svých právech a zárukách, které zákon stanoví na jejich ochranu.

Čl. 17 se dále věnuje ochraně osob, které nejsou schopny dát k výzkumu souhlas, přičemž i v tomto případě musí být splněny podmínky podle předchozího článku. Jsou zde stanovena tato další kritéria:

A) Výsledky výzkumu mohou přinést skutečný a přímý prospěch pro zdraví dotyčné osoby.

B) Výzkum srovnatelného účinku nelze provádět na žádných jednotlivcích schopných dát souhlas.

C) Nezbytná potvrzení souhlasu podle článku 6 byla dána konkrétně a písemně a zúčastněná osoba s tím neprojevuje nesouhlas.

Pokud výzkum nepředstavuje přímý prospěch pro dotčenou osobu, lze jej povolit pouze ve výjimečných případech. A sice pokud tento výzkum představuje podstatný vědecký pokrok ve prospěch dotčené osoby nebo osob stížených stejnou chorobou. Zároveň tento výzkum musí dotčenému přinést pouze minimální riziko a zátěž.

Čl. 18 je věnován konkrétně výzkumu embryí in vitro. Formulací „pokud zákon umožňuje“ vyjadřuje jistou benevolenci v přístupu k lidským embryím, která vznikají v laboratořích center pro asistovanou reprodukci. Nicméně pro výzkum jednoznačně zakazuje jejich cílenou tvorbu a stanovuje nutnost odpovídající ochrany.⁸⁹ Co je však „odpovídající ochranou“ myšleno nebo co jí má být, zde není uvedeno.

Právní legitimita výzkumu je vázána na přímý prospěch jedinci, na kterém je prováděn. Ve výjimečných případech se může jednat o prospěch nepřímý a to tehdy, není-li metoda výzkumu ohrožující nebo příliš zatěžující a přinese-li cenné poznatky pro další využití pro vývoj léčby daného onemocnění. K výzkumu je nutně zapotřebí získat souhlas právního zástupce nebo osoby, na níž je výzkum prováděn a musí být poskytnuta záruka jeho ochrany. Embryonálnímu výzkumu zde není věnováno příliš prostoru. Mnohá dilemata jsou ponechána až na rozhodnutí jednotlivých států (i to, zda

⁸⁹ Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny: Úmluva o lidských právech a biomedicíně. In <http://helcom.cz/>

bude výzkum vůbec povolen). Na úrovni Úmluvy se jasně zakazuje pouze tvorba embryí výhradně pro výzkumné účely. Důležité je také zdůraznit, co zaznělo v odstavci C článku 16, a sice že jakémukoli druhu výzkumu musí předcházet „multidisciplinární posouzení etické přijatelnosti“ konkrétního jednání.

Výchozím cílem je záruka a nedotknutelnost lidských práv každé lidské bytosti, zároveň však nechce zastavit vědecký pokrok. Toto samo o sobě zní jako velmi hodnotný cíl, již předeslaný problém ovšem nastává tehdy, chceme-li v ní najít, jak přesně rozumět pojmu lidská bytost. Úmluva žádnou definici nenabízí, protože v této otázce se nepodařilo sjednotit názor na status lidského embrya v různých fázích jeho vývoje. K embryím konkrétně směřuje zákaz jejich tvorby za jiným účelem než je umělé oplodnění. Zajištění odpovídající ochrany zkoumaných embryí je ponecháno na zákonodárství toho kterého státu. Velký přínos Úmluvy je v tom, že zacházení s lidským genomem nebo jiným objektem zkoumání (tedy co má co do činění s lidskou bytostí) není jen zacházení s nějakým výzkumným materiálem. V duchu základních lidských práv musíme v každé fázi počítat s lidským potenciálem, který nelze bez omezení ponechat k dispozici vědě. Bude přínosné připojit ještě další mezinárodní dokumenty, týkající se biomedicíny. Ve všech je však prvním i posledním nedostatkem, že „každému“ se zaručuje důstojnost, ale stále nevíme, kdo je „každý“.

5.2. Biomedicínská legislativa v OSN

Mezinárodněprávní hledisko je zde zastoupeno dalšími deklaracemi v souvislosti s biomedicínou. (Je však třeba uvést, že ani jedna z deklarací není dosud právně závazná.) Vznikly na půdě Organizace OSN pro výchovu, vědu a kulturu (UNESCO), která je řídicím orgánem Mezinárodní bioetické komise. Starší z nich, **Všeobecná deklarace o lidském genomu a lidských právech**, přijata 11. listopadu 1997, je zaměřena na principy nakládání se znalostí a rozpoznáním lidské genetické výbavy.⁹⁰

Je třeba říci, že zkoumání lidského genomu se nevztahuje výhradně na embrya, ale rozkódování právě jejich genetických predispozic může v některých případech ovlivnit jejich budoucnost tím nejzásadnějším způsobem. Vybírám články Deklarace,

⁹⁰ Všeobecná deklarace o lidském genomu a lidských právech. In <http://web.ceu.hu/>

kteřé mohou mít (opět pouze mohou, nikoli mají) význam pro nakládání s nenarozeným životem:

Článek 1

Lidský genom představuje základní jednotu všech členů rodiny lidstva, stejně jako uznání jejich nezadatelné důstojnosti a diverzity. V symbolickém smyslu představuje dědictví lidstva.

Článek 2

a) *Každý má právo, aby byla respektována jeho důstojnost a jeho práva bez ohledu na jeho genetickou výbavu.*

b) *Tato důstojnost vyžaduje, aby jednotlivci nebyli redukováni na jejich genetickou výbavu, a aby byla respektována jejich jedinečnost a diverzita.*

Článek 10

Žádný výzkum nebo jeho aplikace týkající se lidského genomu, zejména v oblasti biologie, genetiky a medicíny, nemá mít přednost před respektováním lidských práv, základních svobod a lidské důstojnosti jednotlivců, nebo pokud to přichází v úvahu skupin lidí.

Článek 11

Postupy, které jsou v rozporu s lidskou důstojností, jako reprodukční klonování lidských bytostí, nesmí být povoleny.

Článek 12

(a) *Přínosy z rozvoje biologie, genetiky a medicíny týkající se lidského genomu musí být dostupné pro všechny s ohledem na lidskou důstojnost a lidská práva každého jednotlivce.*

(b) *Svoboda výzkumu, která je nezbytná pro rozvoj znalostí, je součástí svobody myšlení. Aplikace výzkumu, včetně aplikací v biologii, genetice a medicíně, týkající se lidského genomu, se musí snažit nabídnout snížení utrpení a zlepšení zdraví jednotlivců a lidstva jako celku.*

Článek 13

Využití výsledků v oblasti výzkumu lidského genomu má být předmětem zvláštní pozornosti vzhledem k jeho etickým a sociálním dopadům. V tomto ohledu mají zvláštní odpovědnost ti, kteří utváří veřejnou či soukromou politiku vědy.

Článek 16

Státy mají uznat důležitost a vhodnost podpory na různých úrovních zakládáním nezávislých, multidisciplinárních a pluralitních etických komisí k posuzování etických, právních a sociálních otázek vyvstanuvších v souvislosti s výzkumem lidského genomu a jeho aplikací.⁹¹

V této Deklaraci pochopitelně rovněž chybí přesné vymezení, koho přesně se týká stále zmiňovaná nedotknutelná důstojnost. Jak tedy přesně vyložit význam, zůstává otevřeno vlastnímu přesvědčení. Na základě toho, že genetická výbava je v okamžiku početí stejná jako v kterékoli pokročilé fázi lidského života a jak stojí v prvním článku Deklarace, právě genom tvoří také jednotu lidstva, lze pak také do této jednoty zařadit embryo nezávisle na stupni jeho vývoje. Cenné na této Deklaraci je také doporučení respektu k diverzitě. (Viz čl. 1, 2b - Můžeme to chápat také jako respekt k životu handicapovaných, který je protivahou proti redukci na základě genetické výbavy.) Naproti tomu je sice cílem snižovat utrpení člověka (viz čl. 12b), kde však trpí jeden, ve stejné situaci nemusí shodně trpět také jiný. Tím nelze plošně přijímat žádná opatření ani doporučení. Shodně s Úmluvou zdůrazňuje, že nejprve stojí zájem člověka, teprve potom zájem společnosti (nelze opomenout finanční stránku věci) a vědy. Je rovněž odmítnuto klonování lidských bytostí, kterému je se shodnou pozicí na úrovni Rady Evropy věnován Dodatkový protokol k Úmluvě o lidských právech a biomedicíně o zákazu klonování lidských bytostí.⁹² Dále je zdůrazněno, že v této oblasti více než kde jinde je potřeba multidisciplinárních diskusí, kde významnou součástí představuje hodnocení etické komise. Nelze tedy na tomto místě opět nezdůraznit, že právní legitimita, obzvláště na poli biomedicíny, nemůže znamenat a neznamená pro všechny mravní legitimitu.

⁹¹ Všeobecná deklarace o lidském genomu a lidských právech. In <http://web.ceu.hu/>

⁹² Dodatkový protokol k Úmluvě na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny o zákazu klonování lidských bytostí. In Munzarová Marta. Zdravotnická etika od A do Z, 92 - 93

Posledním mezinárodním dokumentem, který zde ještě zmíním je relativně mladá **Všeobecná deklaráce o bioetice a lidských právech**, která byla vyhlášena 19. října 2005, rovněž působností UNESCO. I tento dokument je vytvořen v souladu s mezinárodně uznanými zásadami lidských práv, a v úvodu uvádí celou řadu smluv, z nichž také vychází. Obecně se zdá, že stále více prostoru je věnováno apelu na nutnost etického posuzování jednání vůči lidské bytosti v souvislosti s výzkumem. (viz kapitola Deklarace: články 1, 2, 18, 19)⁹³ Rovněž zdůrazňuje potřebu „multikulturních a pluralistických diskusí“ a nabádá k opatrnosti při rozhodování. Nyní opět několik důležitých částí, které zde mají význam:

Článek 4 – Přínos a újma

Při aplikování a prohlubování vědeckých znalostí, lékařské praxe a souvisejících technologií mají být maximalizovány přímé i nepřímé přínosy pro pacienty, účastníky výzkumu a jiné dotčené osoby a minimalizována jakákoliv jejich možná újma.

Článek 5 – Autonomie a individuální odpovědnost

Autonomie jednotlivců rozhodovat se, mít odpovědnost za tato rozhodnutí a uznávat autonomii ostatních, je třeba respektovat. Je třeba přijmout speciální opatření k ochraně práv a zájmů osob, které nejsou k takovýmto úkonům plně způsobilé.

Článek 7 – Osoby neschopné udělit souhlas

V souladu s vnitrostátním právem má být poskytnuta zvláštní ochrana osobám neschopným udělit souhlas:

(a) souhlas k výzkumu a lékařskému úkonu má být získán v souladu s nejlepším zájmem dotčené osoby a v souladu s vnitrostátním právem.

(b) výzkum má být prováděn pouze pro jeho/její přímý zdravotní prospěch (pouze výjimečně a velmi omezeně lze také provádět výzkum, který nepřináší přímý prospěch. Principy jsou sdíleny a pro tento účel uvedeny již v Úmluvě o lidských právech a biomedicině)

Článek 8 – Respekt k lidské zranitelnosti a osobní nedotknutelnosti

⁹³ Všeobecná deklaráce o bioetice a lidských právech. In <http://web.ceu.hu/>

Zvláště zranitelní jedinci a skupiny mají být chráněni a má být respektována jejich osobní nedotknutelnost.

Článek 14 – Sociální odpovědnost a zdraví

1. Podpora zdraví a sociálního rozvoje občanů je hlavním cílem vlád, na kterém se podílí všechny složky společnosti.

2. Vzhledem k tomu, že požívat nejvyššího dosažitelného standardu zdraví je jedním ze základních práv všech lidských bytostí bez ohledu na rasu, náboženství, politické přesvědčení, ekonomické a sociální podmínky, má pokrok ve vědě a technologii podporovat následující:

(a) přístup ke kvalitní zdravotní péči a základní medicíně, zejména pro zdraví žen a dětí, protože zdraví je nezbytné pro život samotný a musí být chápáno jako sociální a lidské dobro;

(b) přístup k přiměřené výživě a vodě;

(c) zlepšování životních podmínek a životního prostředí;

(d) odstranění marginalizace a vyloučení osob z jakýchkoli důvodů;

(e) omezení chudoby a negramotnosti.

Článek 15 – Sdílení přínosů

c) poskytnutí nových diagnostických a terapeutických postupů nebo produktů pramenících z výzkumu.⁹⁴

Cíle Deklarace jsou totožné jak v obecných lidskoprávních dokumentech, tak těch, které jsou zaměřeny na problematiku biomedicíny. O tom již bylo mnohé řečeno. Bylo také řečeno, že výzkum slouží k prospěchu zkoumaného, prospěchu jinému pouze v krajním případě. Je nepřijatelné, aby zkoumanému byla v důsledku výzkumu způsobena újma na zdraví (o životě ani nemluvě) nebo byl vystaven zátěži. Budeme-li v našem případě mluvit o „nenarození“ jako objektu tohoto výzkumu, musí být jednoznačně přínosem pro jeho další život, minimálně a pouze mimořádně mu nemusí

⁹⁴ Všeobecná deklarace o bioetice a lidských právech. In <http://web.ceu.hu/>

přinést nic, ale zároveň také nesmí způsobit újmu či zátěž. Smrt v důsledku výzkumu je zásadně nepřipustná, spíše nemyslitelná. K nenarozenému životu lze vztáhnout ochranu zájmů člověka, který nemá prostředky k vlastnímu sebeurčení. Jaký je rozdíl v tom, zda o sobě člověk není schopen rozhodnout ještě nebo už?? V obou případech to odpovídá příslušnosti ke kategorii zvláště zranitelných. Tam je odpovědnost toho, kdo rozhoduje vázána nejlepším zájmem toho, kdo má být podroben výzkumu nebo zákroku. Nejlepším zájmem, nebo také „sociálním a lidským dobrem“ je jistě zdraví a život (viz výše, čl. 14). Tento článek se také věnuje sociální odpovědnosti. Nabízím ke zvážení rovněž světové poměry vyspělých a rozvojových zemí a situaci tam. Zájem o základní potřeby člověka kdekoli na světě jako je výživa, nezávadná voda a aspoň základní zdravotní péče, je ve vyspělých zemích v pozadí za moderním vědeckým pokrokem. Je opravdu zapotřebí a správné ve světě, kde miliony lidí denně bojují o přežití (lidé, kterým náleží stejná důstojnost a práva jako Evropanům či Američanům) vynakládat nezanedbatelné prostředky na to, aby lidé, kterým ve srovnání s jinými nic zásadního nepostrádají, měli ještě více možností a těšili se novým metodám léčby a záchrany života třeba s využitím terapeutického klonování s využitím embryonálních kmenových buněk? Zvláště pak, nelze-li tyto možnosti jednotně hodnotit jako eticky správné?

6. Přínos lidskoprávních dokumentů a lidských práv v biomedicíně

Poslední kapitola je zaměřena na srovnání dokumentů, které mají význam v ochraně lidského života před narozením. Je důležité říci, že tento význam je z velké části dán mou vlastní interpretací toho, koho zahrnuji jako nositele práv a ochrany a hledám tak v Úmluvě a deklaracích odpovídající ustanovení. V další části se ukazuje, jaké konflikty by přinesla totožná příslušnost k lidským právům člověka před narozením a je tak zřejmý další zásadní problém pro jejich přesné vymezení.

V jedné z uvedených definic lidských práv mimo jiné stojí, že jsou to práva všech lidí v každé situaci. Devítiměsíční situace závislosti na mateřském těle a příznivých podmínkách pro vývoj tak není důvodem proto, aby embryu a plodu nenáležela. Nicméně, mluví se o vrozených lidských právech, což viditelně nezahrnuje lidské prenatalní období. Ve formulacích Všeobecné deklarace o lidském genomu je nejvíce patrná kontinuita života člověka, jehož genom je totožný v okamžiku zplazení stejně jako v okamžiku smrti. Na základě tohoto faktu lze plně vztahovat lidskou důstojnost a její ochranu na embryo a fétus v každém okamžiku. Ani deklarování svobody výzkumu není v rozporu, protože před uplatněním této svobody je bezpodmínečný respekt lidské důstojnosti. Pro praxi z tohoto můžeme vyvodit důsledky pro uznání, resp. neuznání možnosti umělého ukončení těhotenství, cíle embryonálního výzkumu i pro možnosti prenatalní a preimplantační diagnostiky. Podstatný je respekt k autonomii a rozhodování v zájmu vyšetřovaného nebo zkoumaného. Tímto směrem se na základě Úmluvy a Deklarací mohou, ale také nemusí odvíjet úvahy zákonodárců. Nemusí, protože jak se přesně vymezuje existence lidské bytosti (osoby), o níž se jedná, resp. počátek lidského bytí, není stanoven.

Bližší si ukážeme možné nuance, vyplývající z Úmluvy o lidských právech a biomedicíně. Ta zakazuje diskriminaci na základě genetického dědictví, umožňuje však za daných podmínek predikativní testy i zásahy do lidského genomu. Genetické dědictví je dáno oplozením. Praxe je taková, že embrya jsou před implantací selektována na vhodná a nevhodná, poškozená embrya a fěty je možné také zabít, ačkoli tyto metody mají sloužit k prevenci, diagnostice a léčbě. Otázkou je, zda za prevenci není také považováno zabránění narození člověka, který by neodpovídal stanoveným

kritériím. Tato praxe je tak jasnou diskriminací. Rovněž nelze na někom provádět výzkum a vědomě mu přitom způsobit smrt, jak se to děje při výzkumu embryí i tam, kde je tato Úmluva ratifikována. Co je v každém případě jednoznačné, je zákaz tvorby embryí, která by byla určena k využití a zániku. Kontroverzní je stanovení povinnosti zajistit více nespecifikovanou, „odpovídající ochranu“ embryí určených pro výzkum. Může se proto zdát, že tato ochrana nemá ani tak směřovat k samotnému embryu jako ke společnosti jako celku. Je však třeba zdůraznit, že Úmluva je důležitým základem a střední cestou ve střetu zájmů aktérů biomedicínské praxe.

Všechny tři dokumenty sledují stejný cíl - chránit lidský život ve smyslu ochrany a respektu lidské důstojnosti a lidských práv. Přestože nepřináší možnost přesného chápání a postrádají důležitou definici, o koho se konkrétně jedná, představují rámec pro základní ochranu lidského života v souvislosti s biomedicínou. A to tak, aby byla formulace všeobecně přijatelná vzhledem k potřebám a možnostem vědy a zároveň byla vyjádřena potřeba respektovat a chránit lidskou důstojnost. Nutná konkretizace závisí na daných státech, resp. kulturních a morálních hodnotách národů, a teprve ta může přispět jasnými formulacemi nových lidských práv nenarozené lidské bytosti.

Nyní se ještě zaměříme na významný aspekt v procesu uznání nebo neuznání lidských práv pro osobu před narozením. Výchozí bod tvoří stále biomedicínské a obecné lidskoprávní dokumenty.

6.1. *Konflikt lidských práv*

Je zřejmé, jak velká je nejasnost v pohledu na práva nenarozených určením, resp. odsunutím uznání jejich morálně právního statusu - člověk, lidská bytost, osoba. V případě, že status člověka je přisouzen jindy než při vzniku nového života, tedy spojením pohlavních gamet, veškeré sdělení získává jiný rozměr. Vezmeme-li v potaz všechny zúčastněné osoby a principy všech tří dokumentů, týkajících se biomedicíny, ale také principy Všeobecné deklarace lidských práv, můžeme se setkat hned s několika střety zájmů. Shoda panuje v podpoře vědeckého rozvoje. V Deklaraci o lidském genomu je svoboda výzkumu zařazena ke svobodě myšlení, jež je základním právem člověka. Výzkum, který se týká embryí nebo fétů je tedy také základním právem člověka, protože, základní práva zejména embryí jsou sporná. V případě, že se však lidským právům přisuzuje univerzalita, je legitimní aby se život embrya dělil na

jednotlivé fáze a do určité z nich nenabýval důstojnost a práva příslušná lidskému rodu? Co z toho pak vyplývá pro skutečnost svobody výzkumu? Práva končí tam, kde začínají práva jiného. Ovšem vědecký pokrok a nové poznatky v těchto vědách se zdají téměř nepostradatelné a to i v zájmu práv „narozeného“ člověka. Další, kdo zaujímá důležitou roli v takovém střetu, je matka. Její autonomie a právo na sebeurčení, na svobodné rozhodnutí, zda donosí a porodí dítě, i když třeba díky prenatální diagnostice ví, že dítě nebude zcela zdravé. Tento uvedený případ se může mnohým zdát jako relevantní důvod k tomu, aby žena podstoupila interrupci bez obavy z morálního odsuzování. Zdraví nové generace a prospěch lidstva jako celku se v tomto ohledu může zdát přednější než život a důstojnost postiženého dítěte. Před sporným právem embrya stojí jednoznačné právo matky.

Na konkrétních příkladech se ukázalo, že dnes je z mnoha hledisek uznání plného statusu člověka embryu a plodu nemyslitelné. Důvodem jsou samotné formulace lidských práv. Pro člověka po narození představují důležité kritérium, ale jaký je jejich současný význam pro člověka před narozením?

6.2. Význam lidských práv pro člověka před narozením

Lidská práva nenarozeného člověka v současné situaci společnosti postrádají pevné a významné místo v ní. Zásadním důvodem je tápání v mnoha teoriích uznání morálně – právního statusu embrya a nenalezení konsenzu v této otázce. Představme si, že již při formulování Všeobecné deklarace lidských práv byla pevně stanovena spodní hranice příslušnosti k nim s ohledem na vědomí nutného období nitroděložního vývoje člověka, stálo by v ní na mnoha místech „bez ohledu na rasu, pohlaví, stádium vývoje, náboženské přesvědčení..“ Nebyla by považována za vrozená, ale za náležející od početí. Na základě historického kontextu, netušených budoucích možností a jiných priorit doby však tomu tak není.

Dnes proto máme platnou Úmluvu o lidských právech a biomedicíně a čekáme na konkretizaci našich zákonodárců. Úmluva zaručuje ochranu lidské důstojnosti, ale na dané, dosud neexistující konkretizaci závisí od kdy. Tím panuje, co se týče práv nenarozených, stálá nejasnost a to nejen v České republice. Vezmeme-li v úvahu dosavadní vývoj českého práva (a české společnosti), zejména mám na mysli platný zákon o umělém ukončení těhotenství, těžko si lze představit, že by mohla kdy zaručit

práva nenarozeným jako plným lidským bytostem. Na jednu stranu už jen proto, že čeští vědci naplňují své poslání na světové úrovni a byla by jistě škoda připravit je o tak slibný materiál, jako jsou třeba embryonální buňky. Na stranu druhou se jedná o samotné přesvědčení lidí ve společnosti. Pohybujeme se tak na pomezí mravní a zákonné legitimacy. „*Vlastní postoj člověka k morálním normám by neměl být poslušným přijímáním něčeho, co už existuje. Měl by být spíše těžkou a celý život trvající snahou o poznání hodnot, o rozlišení jejich vzájemných vztahů a požadavků, které na nás kladou.*“⁹⁵ Důležité je pro neformulované právo nenarozeněte právo člověka na svobodné rozhodnutí na základě vlastních hodnot. Tedy ne v tom smyslu, že matka uděluje práva svému dítěti, ale na základě svého mravního přesvědčení jedná v zájmu svého dítěte a zaručuje mu tak lidská práva (je členem lidské rodiny, nesmí být zabito, diskriminováno, musí být chráněno jeho zdraví a jeho důstojnost vyvíjející se lidské osoby, zajištěny spravedlivé podmínky, atd.).

⁹⁵ Munzarová Marta. *Úvod do studia lékařské etiky a bioetiky*, 21

Závěr

Cílem této práce bylo pojednat o právech nenarozené lidské bytosti, o tom jaká jsou a zda vůbec existují a jaká je jejich role při podpůrné a zejména při destruktivní vědecké manipulaci s lidským embryem a plodem.

V první části seznamuji čtenáře s vědecko – medicínskou praxí v této oblasti, a to zejména s metodami spojenými s asistovanou reprodukcí a z ní plynoucích dalších preventivních, diagnostických a léčebných metod. Zároveň však již zde upozorňuji na to, že ve sféře etického posuzování mohou tyto metody představovat zásadní problém, což je stěžejním faktem pro další posuzování lidských práv v této oblasti biomedicíny.

Po nahlédnutí do možností moderní medicíny jsem zařadila stručný popis vývoje a charakteristiku deklarovaných lidských práv. Z toho je zřejmý důvod jejich vzniku jako možná paralela k reakci na bezpráví, které může být a je uplatňováno vůči lidské bytosti před narozením. Přestože jsou charakterizována jako vrozená, a nezohledňují tak období vývoje před narozením, slouží jako důležité kritérium pro veškeré jednání lidí a stojí na pomezí etiky a práva. Pomocí nich se dále ukázalo množství konfliktů na lidskoprávní úrovni, které jsou jedním z důvodů neuznání stejných práv i člověku před narozením.

Ve třetí kapitole jsem zařadila charakteristiku biomedicínské etiky jako disciplíny, jež se zasazuje o ochranu lidské důstojnosti také při jednání vůči zvláště zranitelným jedincům. Krátce jsem vysvětlila roli lidských práv v této disciplíně a v návaznosti na předešlou kapitolu jsem zařadila vysvětlení příslušnosti lidské důstojnosti jako původu příslušnosti lidských práv. A to na základě židovsko – křesťanské tradice, jež je naší společností žita.

Podstatným aspektem pro uznání lidských práv a jejich role v rozhodování o možnostech zacházení s člověkem před narozením, je přiznání odpovídajícího morálně – právního statusu embrya. Teoriím, od jakého okamžiku a proč uznat či neuznat status plné lidské osoby, je věnována čtvrtá kapitola, která obsahuje řadu etických teorií. Zařadila jsem také stanoviska tří světových náboženství, která jsou v interkulturním dialogu rovněž významná. Ze všech těchto stanovisek se ukázalo, že

není možno dosáhnout konsenzu, jehož je zapotřebí pro stanovení lidských práv embrya a plodu.

Protože je však na mezinárodní úrovni vyjádřena potřeba specifikace lidských práv pro oblast biomedicíny, představila jsem související existující legislativní dokumenty, a sice Úmluvu na ochranu lidských práv a lidské důstojnosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny, která vznikla na půdě Rady Evropy a jako jediná je právně závazná. Rovněž jsem podobně zpracovala dvě deklarace OSN, aby byl zřejmý vývoj zákonodárství v této oblasti a jejich případný přínos. Větší důraz však kladu na ustanovení Úmluvy. Protože v žádné z nich pochopitelně není definována spodní hranice počátku lidského života, jsem odkázána na vlastní interpretaci problematiky ochrany života a práv člověka před narozením. Jsou zde však i ustanovení, které brání degradaci lidského zárodku na pouhý výzkumný materiál a přijímají tak jednoznačné stanovisko vůči zacházení s lidským zárodkem. Přínos Úmluvy spočívá zejména v tom, že představuje střed ve střetu zájmů aktérů v biomedicině.

Celou práci uzavírá kapitola o tom, jaká je ve skutečnosti situace nenarozených a jejich práv, a s jakými konflikty se zde můžeme setkat. Na základě spojení s medicínskou praxí se ukázalo, že Úmluva pro utváření lidských práv nenarozeného člověka a podporu jejich role nemá příliš význam. Poslední krátká úvaha je o možné perspektivě dalšího vývoje, kde je zároveň zdůrazněno, že zákonodárství není jediným, co má určovat mravní kvalitu jednání člověka. Začala jsem citátem Immanuela Kanta a jeho myšlenkou také skončím. Podle něj je smyslem nových lidských práv podpora a rozvoj svobody člověka a jeho rozhodování. Každý člověk je schopen mravního rozhodování, které je eticky významné pouze v rámci žité svobody. Není tedy tolik důležité, jak bude svoboda v této oblasti omezena zákony, ale to jak člověk k tomuto problému přistoupí na základě vlastního svědomí a mravního přesvědčení.

Seznam použité literatury

Primární literatura a zdroje

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona (překlad Ekumenická komise pro Starý a Nový zákon) České katolické nakladatelství ZVON: Praha 1991

Flégl Vladimír. *Člověk a lidská práva: Sbírka úmluv a deklarácí*. 1.vyd. Spektrum: Praha 1990

Série Evropských úmluv č. 146 [on-line] Dostupné z:

http://www.google.cz/#hl=cs&source=hp&q=s%C3%A9rie+evropsk%C3%BDch+%C3%BAm%20mluv&lr=&aq=f&aqi=&aql=&oq=&gs_rfai=&fp=b9e21ba82b6a7764 [cit. 2010-02-25]

Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny: Úmluva o lidských právech a biomedicíně [on-line] Dostupné z: <http://helcom.cz/view.php?cisloclanku=2005020124> [cit. 2010-02-25]

Všeobecná deklaráce o lidském genomu a lidských právech [on-line] Dostupné z: http://web.ceu.hu/celab/unesco_cz2.pdf [cit. 2010-02-04]

Všeobecná deklaráce o bioetice a lidských právech [on-line] Dostupné z: http://web.ceu.hu/celab/unesco_cz2.pdf [cit. 2010-02-04]

Všeobecná deklaráce lidských práv [on-line] Dostupné z: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/vseobecna-deklarace-lidskych-prav.pdf> [cit-2010-02-11]

Zákon č. 66/1986 Sb., o umělém ukončení těhotenství [on-line] Dostupné z: <http://obcan.ec.cz> [cit. 2010-04-05]

Sekundární literatura a zdroje

Bayertz Kurt. *Sanctity of Human Life and Human Dignity*. Kluwer Academic Publishers. Netherland 1996

Dolista Jaroslav, Miroslav Sapík. *Studie z bioetiky III*. 1. vyd. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. České Budějovice 2008

Hanuš Jiří. *Lidská práva - nárok na obecnou platnost a kulturní diferenciaci*. 1. vyd. Centrum pro studium demokracie: Brno 2001

Jan Pavel II. *Evangelium vitae: O životě, který je nedotknutelné dobro*. České katolické nakladatelství ZVON: Praha 1995

Kleber Heinz Karl. *Na hranicích etické únosnosti: Etické úvahy o problematice reprodukční medicíny a genové technologie*. 1. vyd. Ekumenické nakladatelství SÍŤ: Praha 1994

- Komárková Božena. *Původ a význam lidských práv*. 1.vyd. Státní pedagogické nakladatelství v Praze: Praha 1990
- Kongragace pro nauku víry. *Donum vitae: Prohlášení o umělém potratu*. 1. vyd. Sdružení pro ochranu života nenarozených: Šlapanice 1996
- Milfait René. *Biomedicínská etika*. [on-line] Dostupné z: <https://is.jabok.cz/auth/dok/rfmgr.pl?fakulta=JA10;obdobi=3;studium=60;kod=T322;furl=%2Fel%2FJA10%2Fzima2008%2FT322%2F19158%2F;info=> [cit. 2009-05-30]
- Milfait René. *Lidská důstojnost, Lidská práva* [on-line] Dostupné z: <https://is.jabok.cz/auth/dok/rfmgr.pl?fakulta=JA10;obdobi=3;studium=60;kod=T322;furl=%2Fel%2FJA10%2Fzima2008%2FT322%2F19158%2F;info=> [cit. 2009-05-30]
- Milfait René. *Lidská práva v kontextu nevyлéčitelně nemocných a umírajících osob*. [on-line] 1. 2. 2010 Dostupné z: <http://mail.centrum.cz/> [cit. 2010-03-25]
- Milfait René. *Etické posouzení abortu*. [on-line] Dostupné z: <https://is.jabok.cz/auth/dok/rfmgr.pl?fakulta=JA10;obdobi=44;studium=217;kod=RJ3372;furl=%2Fel%2FJA10%2Fleto2010%2FRJ3372%2Fum%2F;info=> [cit. 2010-03-23]
- Milfait René. *K morálnímu statusu embrya*. (poznámky z přednášky 1. 3. 2010)
- Munzarová Marta. *Zdravotnická etika od A do Z*. 1. vyd. Grada Publishing: Praha 2005
- Munzarová Marta. *Úvod do studia lékařské etiky a bioetiky*. 2. vyd. Lékařská fakulta Masarykovy univerzity v Brně: Brno 2002
- Lajpek Tomáš. *Etika, sex, reprodukce*. 1.vyd. Farmklub: Zbraslavice 2000
- Lustig B. A. *Theological Developments in Bioethics: 1992 - 1994*. Kluwer Academic publishers. Baylor College of Medicine. The institute of religion. Rice University: Houston 1997
- Šipr, Mičo, Krumpolc. *Aktuální bioetické texty. Deklarace o eutanázii*. Univerzita Palackého v Olomouci: Olomouc 2005
- Šipr. *Bioetika - Scripta bioethica. Instrukce kongragace pro nauku víry. Dignitas personae: O některých otázkách bioetiky*. HIPPOKRATES ve spolupráci s Kolegiem katolických lékařů: Brno 2008
- Thomas David C., Kushnerová Thomasine. *Od narození do smrti: Etické problémy v lékařství*. 1.vyd. Mladá fronta: Praha 2000
- Veselská Renata, Kuře Josef. *Lidský genom, vědění, možnosti, souvislosti: Sborník k interdisciplinární konferenci*. 1. vyd. Masarykova univerzita v Brně: Brno 2000
- Ballesteros. *Preembryo – arbitrární pojem*. [on-line] Nueva Revista. Listopad-prosinec 2000 Dostupné z: http://meziradky.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=43&Itemid=40 [cit.2009-06-18]
- Fishbane, M.A. *Judaismus*. [on-line] *Prostor*. 1999. Dostupné z: <http://izrael.cz/halacha> [cit. 2009-08-05]

Kučera, T. Judaismus a výzkum na embryonálních kmenových buňkách. [on-line] *Věstník Maskil*. Leden/únor 2008. Dostupné z: <http://maskil.cz/5768-5/index.htm> [cit. 2009-06-21]

Lajkep, T. Lidské embryo-kdo, nebo co? [on-line] *Zdravotnické noviny*. 7. 3.2003

Dostupné z:

<http://snoubenci.ascczech.cz/?a=1&b=97&id=1653&PHPSESSID=780f7771f2a299ea65f1fcfa7de9c2f> [cit. 2009-06-18]

Sacks, J. Ústní tradice judaismu. [on-line] *Paršat Mišpatim, šabat Šekalim*. Dostupné z:

<http://kelihaprag.cz/mambo/parashy/mispatim69.pdf> [cit. 2009-08-25]

Pomocná literatura a zdroje

Anzenbacher Arno. *Úvod do etiky*. 1.vyd. Katolické nakladatelství ZVON: Praha 1994

Dvořák M. a kol. *Oplození in vitro a přenos embrya při léčbě lidské neplodnosti*. 1. vyd. Masarykova univerzita v Brně: Brno 1990

Hájek Zdeněk, Kulovaný Eduard, Macek Milan. *Základy penetální diagnostiky*. 1. vyd. GRADA Publishing: Praha 2000

Ostró Alexander, Lešník František a kol. *Biologické aspekty regenerační medicíny*. 1. vyd. Olomouc s.r.o.: Olomouc 2008

Pöhlman Horst Georg, Stern Marc. *Desatero v životě křesťanů a židů*. 1. vyd. Vyšehrad: Praha 2006

Švecová Milada a kol. *Nové směry v biologických oborech a jejich speciálních didaktikách I*. Karolinum: Praha 2002

Přílohy

**Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti
v souvislosti s aplikací biologie a medicíny:**

Úmluva o lidských právech a biomedicině

Oviedo, 4.IV.1997

Preamble

- Členské státy Rady Evropy, další státy a členské státy Evropského společenství, signatáři této Úmluvy,
- majíce na paměti Všeobecnou deklaraci lidských práv vyhlášenou Valným shromážděním Organizace spojených národů dne 10. prosince 1948;
- majíce na paměti Úmluvu na ochranu lidských práv a základních svobod ze dne 4. listopadu 1950;
- majíce na paměti Evropskou sociální chartu ze dne 18. října 1961;
- majíce na paměti Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech ze dne 16. prosince 1966;
- majíce na paměti Úmluvu o ochraně osob se zřetelem na automatizované zpracování osobních údajů ze dne 28. ledna 1981;
- majíce také na paměti Úmluvu o právech dítěte ze dne 20. listopadu 1989;
- majíce na zřeteli, že cílem Rady Evropy je dosažení větší jednoty mezi jejími členy a že jednou z metod, jak lze tohoto cíle dosáhnout, je zachování a další uplatňování lidských práv a základních svobod;
- vědomy si zrychlujícího se vývoje biologie a medicíny;
- přesvědčeny o potřebě respektovat lidskou bytost jednak jako jednotlivce, a zároveň jako člena lidského rodu a uznávající důležitost zajištění důstojnosti lidské bytosti;
- vědomy si toho, že zneužití biologie a medicíny může vést k činům ohrožujícím lidskou důstojnost;
- potvrzující, že pokrok v biologii a medicíně by se měl použít ve prospěch současné i budoucích generací;
- zdůrazňující potřebu mezinárodní spolupráce, aby celé lidstvo mohlo mít užitek z biologie a medicíny;
- uznávající důležitost podpory veřejné diskuse nad otázkami, které přináší aplikace biologie a medicíny a důležitost diskuse nad odpověďmi na ně;
- přejíce si připomenout všem členům společnosti jejich práva a odpovědnosti;
- berouce na vědomí práci Parlamentního shromáždění v této oblasti, včetně Doporučení 1160 (1991) k přípravě Úmluvy o bioetice;
- rozhodnuty přijmout taková opatření, která jsou nezbytná pro zajištění lidské důstojnosti a základních práv a svobod každého jednotlivce v souvislosti s aplikací biologie a medicíny;

se dohodly na následujícím:

Kapitola I - Obecná ustanovení

Článek 1 - Účel a předmět

Smluvní strany budou chránit důstojnost a svébytnost všech lidských bytostí a každému bez rozdílu zaručí úctu k integritě jeho bytosti a ostatní práva a základní svobody při aplikaci biologie a medicíny.

Každá smluvní strana přijme do svého právního řádu opatření nezbytná pro zajištění účinnosti ustanovení této Úmluvy.

Článek 2 - Nadřazenost lidské bytosti

Zájmy a blaho lidské bytosti budou nadřazeny zájmům společnosti nebo vědy.

Článek 3 - Rovná dostupnost zdravotní péče

Smluvní strany, majíce na zřeteli zdravotní potřeby a dostupné zdroje, učiní odpovídající opatření, aby v rámci své jurisdikce zajistily rovnou dostupnost zdravotní péče patřičné kvality.

Článek 4 - Profesionální standardy

Jakýkoliv zákrok v oblasti péče o zdraví, včetně vědeckého výzkumu, je nutno provádět v souladu s příslušnými profesními povinnostmi a standardy.

Kapitola II - Souhlas

Článek 5 - Obecné pravidlo

Jakýkoli zákrok v oblasti péče o zdraví je možno provést pouze za podmínky, že k němu dotčená osoba poskytla svobodný a informovaný souhlas.

Tato osoba musí být předem řádně informována o účelu a povaze zákroku, jakož i o jeho důsledcích a rizicích.

Dotčená osoba může kdykoli svobodně svůj souhlas odvolat.

Článek 6 - Ochrana osob neschopných dát souhlas

1. Podle článků 17 a 20 uvedených níže může být proveden zákrok na osobě, která není schopna dát souhlas, pouze pokud je to k jejímu přímému prospěchu.
2. Jestliže nezletilá osoba není podle zákona způsobilá k udělení souhlasu se zákrokem, nemůže být zákrok proveden bez svolení jejího zákonného zástupce, úřední osoby či jiné osoby nebo orgánu, které jsou k tomuto zmocněny zákonem.
Názor nezletilé osoby bude zohledněn jako faktor, jehož závaznost narůstá úměrně s věkem a stupněm vospělosti.
3. Pokud podle platného práva dospělá osoba není schopna dát souhlas se zákrokem z důvodu duševního postižení, nemoci nebo z podobných důvodů, lze zákrok provést pouze se souhlasem jejího zákonného zástupce nebo příslušného orgánu nebo osoby či instituce

pověřených ze zákona.

Dle možnosti se dotčená osoba zúčastní udělení zástupného souhlasu.

4. Zákonný zástupce, příslušný orgán, osoba nebo instituce pověřené ze zákona podle výše uvedených odstavců 2 a 3 obdrží na základě stejných podmínek informace uvedené v článku 5.
5. Zástupný souhlas podle výše uvedených odstavců 2 a 3 lze kdykoliv odvolat, je-li to v nejlepším zájmu dotčené osoby.

Článek 7 - Ochrana osob s duševní poruchou

V souladu s podmínkami stanovenými v zákonu na ochranu těchto osob včetně právní úpravy pro dohled, kontrolu a odvolání, může být osoba s vážnou duševní poruchou podrobena zákroku bez svého souhlasu, je-li zákrok zaměřen na léčbu její duševní poruchy, pouze v případě, že by bez takovéto léčby se vši pravděpodobností došlo k závažnému poškození jejího zdraví.

Článek 8 - Stav nouze vyžadující neodkladná řešení

Pokud v situacích nouze nelze získat příslušný souhlas, jakýkoliv nutný lékařský zákrok lze provést okamžitě, pokud je nezbytný pro prospěch zdraví dotyčné osoby.

Článek 9 - Dříve vyslovená přání

Bude brán zřetel na dříve vyslovená přání pacienta ohledně lékařského zákroku, pokud pacient v době zákroku není ve stavu, kdy může vyjádřit své přání.

Kapitola III - Ochrana soukromí a právo na informace

Článek 10 - Ochrana soukromí a právo na informace

1. Každý má právo na ochranu soukromí ve vztahu k informacím o svém zdraví.
2. Každý je oprávněn znát veškeré informace shromažďované o jeho zdravotním stavu. Nicméně přání každého nebýt takto informován je nutno respektovat.
3. Pokud je to v zájmu pacienta může ve výjimečných případech zákon omezit uplatnění práv podle odstavce 2.

Kapitola IV - Lidský genom

Článek 11 - Zákaz diskriminace

Jakákoliv forma diskriminace osoby z důvodu jejího genetického dědictví je zakázána.

Článek 12 - Prediktivní genetická vyšetření

Vyšetření, která předpovídají geneticky podmíněné nemoci, nebo která slouží k určení nositele genu způsobujícího nemoc, nebo k odhalení genetické predispozice nebo náchylnosti k nemoci, lze provést pouze pro zdravotní účely nebo pro vědecký výzkum spojený se zdravotními účely a v návaznosti na odpovídající genetické poradenství.

Článek 13 - Zásahy do lidského genomu

Zásah, směřující ke změně lidského genomu, lze provádět pouze pro preventivní, diagnostické nebo léčebné účely, a to pouze tehdy, pokud není jeho cílem jakákoliv změna genomu některého z potomků.

Článek 14 - Zákaz volby pohlaví

Použití postupů lékařsky asistované reprodukce nebude dovoleno za účelem volby budoucího pohlaví dítěte, ledaže tak lze předejít vážné dědičné nemoci vázané na pohlaví.

Kapitola V - Vědecký výzkum

Článek 15 - Obecné pravidlo

Vědecký výzkum v oblasti biologie a medicíny bude prováděn svobodně při respektování ustanovení této Úmluvy a v souladu s dalšími právními předpisy, které slouží ochraně lidské bytosti.

Článek 16 - Ochrana osob zapojených do vědeckého výzkumu

Vědecký výzkum na člověku lze provádět pouze tehdy, pokud jsou splněny všechny následující podmínky:

- i. k výzkumu na člověku neexistuje žádná alternativa srovnatelného účinku,
- ii. rizika výzkumu, kterým by mohla být vystavena dotyčná osoba, nejsou neúměrně vysoká vzhledem k možnému prospěchu z výzkumu,
- iii. výzkumný projekt byl schválen příslušným orgánem po nezávislém posouzení jeho vědeckého přínosu včetně zhodnocení významu cíle výzkumu a multidisciplinárního posouzení jeho etické přijatelnosti,
- iv. osoby zapojené do výzkumu byly informovány o svých právech a zárukách, které zákon stanoví na jejich ochranu,
- v. nezbytný souhlas podle článku 5 byl dán výslovně, konkrétně a je zdokumentován. Takový souhlas lze kdykoliv svobodně odvolat.

Článek 17 - Ochrana osob neschopných dát souhlas k výzkumu

1. U osoby neschopné dát souhlas podle článku 5 lze výzkum provádět pouze při splnění všech následujících podmínek:
 - i. jsou splněny podmínky stanovené v článku 16, pododstavcích i až iv;
 - ii. výsledky výzkumu mohou přinést skutečný a přímý prospěch pro zdraví dotyčné osoby;
 - iii. výzkum srovnatelného účinku nelze provádět na žádných jednotlivcích schopných dát souhlas;
 - iv. nezbytná potvrzení souhlasu podle článku 6 byla dána konkrétně a písemně a
 - v. zúčastněná osoba s tím neprojevuje nesouhlas.
2. Pokud výzkum nemůže představovat přímý prospěch pro zdraví dotčené osoby, lze takový výzkum povolit za podmínek uvedených v odstavci 1, pododstavcích i, iii, iv a v, pouze výjimečně, při splnění podmínek, stanovených zákonem na ochranu takové osoby, a při splnění následujících podmínek:
 - i. cílem tohoto výzkumu je cestou podstatného zlepšení vědeckého poznání zdravotního stavu, nemoci či poruchy dotyčného získat výsledky, které mohou přinést prospěch dotyčné osobě nebo jiným osobám ve stejné věkové kategorii nebo postiženým stejnou nemocí nebo poruchou nebo osobám ve stejném zdravotním stavu;

- ii. tento výzkum představuje pouze minimální riziko a minimální zátěž pro dotčeného jednotlivce.

Článek 18 - Výzkum na embryích in vitro

1. Pokud zákon umožňuje provádět výzkum na embryích in vitro, musí být zákonem zajištěna odpovídající ochrana embrya.
2. Vytváření lidských embryí pro výzkumné účely je zakázáno.

Kapitola VI - Odběr orgánu a tkáně z žijících dárců pro účely transplantace

Článek 19 - Obecné pravidlo

1. Odběr orgánů nebo tkání od žijící osoby pro účely transplantace lze provádět výhradně v zájmu léčebného přínosu pro příjemce, a pouze pokud není k dispozici žádný vhodný orgán nebo tkáň ze zemřelé osoby nebo jiná alternativní léčebná metoda srovnatelného účinku.
2. Nezbytný souhlas dle článku 5 musí být vyjádřen výslovně a konkrétně buď písemnou formou nebo před příslušným úředním orgánem.

Článek 20 - Ochrana osob neschopných dát souhlas s odebráním orgánu

1. Odběr orgánu či tkáně nelze provést u osoby, která není schopna dát souhlas podle článku 5.
2. Při splnění ochranných podmínek stanovených zákonem na ochranu těchto osob lze výjimečně povolit odběr obnovitelné tkáně od osoby, která není sama schopna dát souhlas, pokud jsou splněny následující podmínky:
 - i. není k dispozici žádný kompatibilní dárc, který je schopný dát souhlas,
 - ii. příjemcem je bratr nebo sestra dárce,
 - iii. darování musí představovat možnost záchrany života příjemce,
 - iv. souhlas podle odstavců 2 a 3 článku 6 byl dán konkrétně a písemně, v souladu se zákonem a se souhlasem příslušného orgánu,
 - v. uvažovaný dárc s tím neprojevuje nesouhlas.

Kapitola VII - Zákaz finančního prospěchu a nakládání s částmi lidského těla

Článek 21 - Zákaz finančního prospěchu

Lidské tělo a jeho části nesmí být jako takové zdrojem finančního prospěchu.

Článek 22 - Nakládání s odebranou částí lidského těla

Je-li v průběhu zákroku odebrána jakákoliv část lidského těla, může se uchovat a použít pro účely jiné než ty, pro něž byla odebrána, pouze pokud byly splněny náležitosti v souvislosti s poučením a souhlasem.

Kapitola VIII - Porušení ustanovení Úmluvy

Článek 23 - Porušení práv nebo zásad

Smluvní strany zajistí bez zbytečného prodlení odpovídající právní ochranu tak, aby předešly nebo zamezily porušování práv a zásad stanovených touto Úmluvou.

Článek 24 - Náhrada za způsobenou újmu

Osoba, která utrpěla újmu způsobenou zákrokem, má nárok na spravedlivou náhradu škody za podmínek a postupů stanovených zákonem.

Článek 25 - Sankce

Smluvní strany zajistí odpovídající právní postih pro případy porušení ustanovení této Úmluvy.

Kapitola IX - Vztah této Úmluvy k ostatním právním úpravám

Článek 26 - Omezení výkonu práv

1. Žádná omezení nelze uplatnit na výkon práv a ochranných ustanovení obsažených v této Úmluvě, kromě těch, která stanoví zákon, a která jsou nezbytná v demokratické společnosti v zájmu bezpečnosti veřejnosti, předcházení trestné činnosti, ochrany veřejného zdraví nebo ochrany práv a svobod jiných.
2. Omezení, uvedená v předchozím odstavci, se nesmí týkat článků 11, 13, 14, 16, 17, 19, 20 a 21.

Článek 27 - Širší ochrana

Žádná z ustanovení této Úmluvy nelze vykládat jako omezující nebo jinak ovlivňující strany Úmluvy při možnosti poskytnout větší právní ochranu při aplikaci biologie a medicíny než je stanoveno v této Úmluvě.

Kapitola X - Veřejná diskuse

Článek 28 - Veřejná diskuse

Smluvní strany zajistí, aby řešení základních otázek, které vyvstávají s zvojem biologie a medicíny proběhlo po řádné veřejné diskusi zejména co se týče jejich významných lékařských, společenských, ekonomických, etických a právních důsledků, a aby jejich případná aplikace byla předmětem odpovídající odborné diskuse.

Kapitola XI - Výklad a dodržování Úmluvy

Článek 29 - Výklad Úmluvy

Evropský soud pro lidská práva může bez přímého vztahu k jakémukoliv probíhajícímu soudnímu řízení vydat stanoviska k právním otázkám týkajícím se výkladu této Úmluvy, pokud o to požádají:

- vláda státu, který je stranou Úmluvy, poté, kdy vyrozuměla ostatní smluvní strany,
- Výbor, ustanovený podle článku 32, s členstvím omezeným pro zástupce smluvních stran, podle rozhodnutí, přijatého dvoutřetinovou většinou odevzdaných hlasů.

Článek 30 - Zprávy o aplikaci Úmluvy

Po obdržení žádosti od generálního tajemníka Rady Evropy podá každá smluvní strana vysvětlení o způsobu, kterým její vnitrostátní zákon zajišťuje účinné provádění všech ustanovení Úmluvy.

Kapitola XII - Protokoly

Článek 31 - Protokoly

V souladu s prováděním článku 32 lze uzavřít protokoly, které rozvíjejí zásady této Úmluvy v dalších konkrétních oblastech.

Protokoly budou otevřené k podpisu signatářům této Úmluvy. Budou předmětem ratifikace, přijetí nebo schválení. Signatáři nesmí ratifikovat, přijmout či schválit Protokoly bez předchozí nebo současné ratifikace, přijetí či schválení Úmluvy.

Kapitola XIII - Dodatky k Úmluvě

Článek 32 - Dodatky k Úmluvě

1. Úkoly, kterými je pověřen " Výbor " v tomto článku a v článku 29, budou vykonávány Řídicím výborem pro bioetiku (CDBI) nebo jiným výborem ustanoveným za tímto účelem Výborem ministrů.
2. Nehledě na zvláštní ustanovení článku 29 může každý členský stát Rady Evropy, jakož i všechny smluvní strany, které nejsou členy Rady Evropy, být zastoupeny a mít po jednom hlasu ve Výboru, pokud Výbor provádí úkoly, kterými byl pověřen na základě této Úmluvy.
3. Každý stát, na který se vztahuje článek 33, nebo stát, který je přizván, aby se připojil k této Úmluvě v souladu s ustanoveními článku 34 a není smluvní stranou, může být zastoupen ve Výboru jako pozorovatel. Pokud Evropské společenství není smluvní stranou, může být zastoupeno ve Výboru jako pozorovatel.
4. Za účelem sledování rozvoje vědy bude stávající Úmluva přezkoumána ve Výboru nejpozději do pěti let od jejího vstupu v platnost, a posléze v obdobích stanovených Výborem.
5. Každý návrh na dodatek k této Úmluvě a každý návrh protokolu nebo dodatku k protokolu předložený smluvní stranou, Výborem nebo Výborem ministrů, bude postoupen generálnímu tajemníkovi Rady Evropy. Ten jej zašle členským státům Rady Evropy, Evropskému společenství, každému signatáři, každé smluvní straně, každému státu přizvanému k podpisu této Úmluvy v souladu s ustanovením článku 33 a každému státu přizvanému k přístupu k Úmluvě v souladu s ustanovením článku 34.
6. Výbor přezkoumá návrh nejdříve dva měsíce od jeho odeslání generálním tajemníkem v souladu s odstavcem 5. Výbor předá text, přijatý dvoutřetinovou většinou odevzdaných hlasů, Výboru ministrů ke schválení. Po schválení bude text předán smluvním stranám k ratifikaci, přijetí nebo schválení.
7. V případě stran Úmluvy, které jej přijaly, vstoupí každý dodatek v platnost první den měsíce následujícího po uplynutí období jednoho měsíce od data, kdy pět smluvních stran, z toho alespoň čtyři členské státy Rady Evropy, informovalo generálního tajemníka o jeho přijetí.

Pro každou smluvní stranu, která jej následně přijme, vstoupí dodatek v platnost první den měsíce následujícího po uplynutí období jednoho měsíce od data, kdy tato smluvní strana informovala generálního tajemníka o jeho přijetí.

Kapitola XIV - Závěrečná ustanovení

Článek 33 - Podpis, ratifikace a vstup v platnost

1. Tato Úmluva je otevřena k podpisu členským státům Rady Evropy, nečlenským státům, které se účastnily jejího vypracování a Evropskému společenství.
2. Tato Úmluva podléhá ratifikaci, přijetí nebo schválení. Ratifikační listiny, doklady o přijetí nebo schválení budou uloženy u generálního tajemníka Rady Evropy.
3. Tato Úmluva vstoupí v platnost první den měsíce následujícího po uplynutí období tří měsíců od data, ke kterému pět států, z toho alespoň čtyři členské státy Rady Evropy, vyjádří souhlas být vázán touto Úmluvou v souladu s ustanoveními odstavce 2 tohoto článku.
4. Pro každého signatáře, který následně vyjádří svůj souhlas být takto vázán, vstoupí Úmluva v platnost první den měsíce následujícího po uplynutí období tří měsíců od data uložení ratifikační listiny, dokladu o přijetí nebo schválení.

Článek 34 - Nečlenské státy

1. Po vstupu této Úmluvy v platnost může Výbor ministrů Rady Evropy, po konzultaci se stranami Úmluvy, přizvat kterýkoli nečlenský stát Rady Evropy k přístupu k této Úmluvě rozhodnutím většiny podle článku 20, pododstavce d, stanov Rady Evropy a jednomyslným hlasováním zástupců smluvních států, oprávněných být ve Výboru ministrů.
2. Pro každý přistupující stát vstoupí Úmluva v platnost první den měsíce následujícího po uplynutí období tří měsíců od data uložení listiny o přístupu u generálního tajemníka Rady Evropy.

Článek 35 - Území

1. Každý signatář může při podpisu nebo při ukládání své ratifikační listiny, listiny o přijetí nebo schválení, určit jedno nebo více území, na která se tato Úmluva bude vztahovat. Kterýkoli další stát může učinit stejné prohlášení při ukládání svých listin o připojení.
2. Každá smluvní strana může kdykoliv později cestou prohlášení adresovaného generálnímu tajemníkovi Rady Evropy rozšířit působnost této Úmluvy na kterýkoliv další území, uvedené v prohlášení, za jehož mezinárodní vztahy je odpovědná nebo jehož jménem je oprávněná se zavazovat. Úmluva vstoupí ve vztahu k tomuto území v platnost první den měsíce následujícího po uplynutí tříměsíčního období od data převzetí takového prohlášení generálním tajemníkem.
3. Každé prohlášení, učiněné podle dvou předchozích odstavců, pokud jde o kterýkoliv území uvedené v tomto prohlášení, lze odvolat sdělením zaslaným generálnímu tajemníkovi. Odvolání nabyde účinnosti první den měsíce následujícího po uplynutí období tří měsíců od data převzetí takového sdělení generálním tajemníkem.

Článek 36 - Výhrady

1. Každý stát a Evropské společenství mohou při podpisu této Úmluvy nebo při ukládání ratifikačních listin učinit výhradu ke kterémukoli ustanovení Úmluvy do takového rozsahu, do jakého zákon, platný na jeho území, není v souladu s tímto ustanovením. Na základě tohoto článku však nejsou povoleny výhrady obecné povahy.
2. Každá výhrada, učiněná podle tohoto článku, bude obsahovat stručnou informaci o příslušném zákoně.
3. Každá smluvní strana, která rozšiřuje působnost této Úmluvy na území uvedené v prohlášení podle článku 35, odstavce 2, může, ve vztahu k tomuto území, vznést výhradu podle ustanovení předchozích odstavců.

4. Každá smluvní strana, která učinila výhradu podle tohoto článku, ji může odvolat v prohlášení adresovaném generálnímu tajemníkovi Rady Evropy. Odvolání nabude účinnosti první den měsíce následujícího po uplynutí jednoměsíčního období od data jeho převzetí generálním tajemníkem.

Článek 37 - Výpovězení Úmluvy

1. Každá strana Úmluvy může kdykoliv vypovědět tuto Úmluvu cestou sdělení adresovaného generálnímu tajemníkovi Rady Evropy.
2. Vypovězení nabude účinnosti první den měsíce následujícího po uplynutí období tří měsíců od data převzetí tohoto sdělení generálním tajemníkem.

Článek 38 - Oznámení

Generální tajemník Rady Evropy oznámí členským státům Rady Evropy, Evropskému společenství, všem signatářům, všem smluvním stranám a všem ostatním státům, které byly přizvány, aby se připojily k této Úmluvě:

- a. každý podpis;
- b. uložení každé ratifikační listiny, dokladu o přijetí, schválení nebo přístupu;
- c. každé datum vstupu této Úmluvy v platnost podle článků 33 a 34;
- d. každý dodatek nebo protokol, přijatý podle článku 32, a datum vstupu takového dodatku nebo protokolu v platnost;
- e. každé prohlášení učiněné podle ustanovení článku 35;
- f. každou výhradu a odvolání výhrady učiněné podle ustanovení článku 36;
- g. jakýkoli jiný úkon, sdělení nebo oznámení související s touto Úmluvou.

Na důkaz toho níže podepsaní, řádně k tomu zmocnění, podepsali tuto Úmluvu.

Dáno v Oviedu (Asturie) dne 4. dubna 1997 v jazyce anglickém a francouzském, přičemž obě znění mají stejnou platnost, v jednom vyhotovení, které bude uloženo v archívu Rady Evropy. Generální tajemník Rady Evropy předá ověřené kopie každému členskému státu Rady Evropy, Evropskému společenství, nečlenským státům, které se zúčastnily přípravy této Úmluvy a každému státu přizvanému k přístupu k této Úmluvě.